

УДК (929)Ернст+Щербаківський(044.2)

ЛИСТИ ФЕДОРА ЕРНСТА ДО ДАНИЛА ЩЕРБАКІВСЬКОГО: СТОРИНКИ СПІВПРАЦІ ВЧЕНИХ

Ірина Ходак

У статті вперше опубліковано з науковими коментарями десять листів (записок) Федора Ернста до Данила Щербаківського та чернетку листа останнього до Ернста з наукового архіву Інституту археології НАН України. Нечисленний епістолярій, що охоплює 1913–1927 роки, дозволив уточнити участь класиків українського мистецтвознавства і музейної справи у важливих проектах, насамперед кампанії з вилучення цінностей із церков і музеїв України у фонд допомоги голодуючим у 1922 році та їх повернення з Москви до Києва в 1922–1923 роках, підготовці «Начерку історії українського мистецтва» в 1925 році, статей про митців та інших репрезентантів мистецької царини для Біографічного словника діячів України, каталогу виставки творів Г. Нарбути у Всеукраїнському історичному музеї ім. Т. Шевченка в 1926 році.

Ключові слова: пам'ятка, вилучення цінностей, виставка, історія українського мистецтва, словник художників.

В статье впервые опубликовано с научными комментариями десять писем (записок) Федора Эрнста к Даниле Щербаковскому и черновик письма последнего к Эрнсту из научного архива Института археологии НАН Украины. Немногочисленные эпистолярные источники, охватывающие 1913–1927 годы, позволили уточнить участие классиков украинского искусствознания и музейного дела в важных проектах, прежде всего кампании по изъятию ценностей из церквей и музеев Украины в фонд помощи голодающим в 1922 году и возвращению их из Москвы в Киев в 1922–1923 годах, подготовке «Очерка истории украинского искусства» в 1925 году, статей о художниках и других персоналиях художественной сферы для Биографического словаря деятелей Украины, каталога выставки произведений Г. Нарбути во Всеукраинском историческом музее им. Т. Шевченко в 1926 году.

Ключевые слова: памятник, изъятие ценностей, выставка, история украинского искусства, словарь художников.

Ten letters (notes) of Fedor Ernst to Danylo Shcherbakivskiy and rough copy of the Shcherbakivskiy's letter to F. Ernst from the Research Archives of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine with scientific comments are published in the article for the first time. Small number of letters from 1913 to 1927 gave us an opportunity to specify participation of classics of the Ukrainian art studies and museology in important projects, such as the campaign of confiscation of values from Ukrainian churches and museums to the relief fund of starving population in 1922 and its returning from Moscow to Kiev in 1922–1923, preparation of the «Studies of the History of Ukrainian Art» (1925) and articles about artists and other cultural workers for the Biographical Dictionary of figures in Ukraine, the catalogue of G. Narbut's exhibition, which took place in the Shevchenko All-Ukrainian Historical Museum in 1926.

Keywords: monument, confiscation of values, exhibition, history of Ukrainian art, dictionary of artists.

Співпраця Ф. Ернста¹ і Д. Щербаківського² в музейній, пам'яткоохоронній, науково-організаційній, педагогічній і власне дослідницькій царинах була такою плідною, що заслуговує на окрему монографію. Науковці познайомилися ще перед Першою світовою війною, тісніше почали співпрацювати у часи української державності, а з 1923 року – після того як Ф. Ернст обійняв посаду завідувача художнього відділу Першого державного музею – їх поєднала робота в цьому славетному закладі. Поза музейною справою, численними пам'яткоохоронними інституціями, навчальними закладами вони плідно співпрацювали в установах ВУАН, насамперед Секції

мистецтв (згодом – мистецькому відділі Всеукраїнського археологічного комітету, далі – ВУАКу), Софійській комісії, Постійній комісії для складання Біографічного словника діячів України. Бачилися науковці чи не щодня, тому особливої потреби писати листи не виникало. Крім раннього листа, написаного Ф. Ернстом ще до знайомства з Д. Щербаківським, маємо або короткі записки Федора Людвіговича до колеги з приводу якоїсь нагальної справи, або листи, надіслані під час літнього відпочинку в Криму.

Публікуємо десять листів і записок Ф. Ернста до Д. Щербаківського, дев'ять з яких зберігається серед кореспонденції

ГРИНА ХОДАК. ЛИСТИ ФЕДОРА ЕРНСТА ДО ДАНИЛА ЩЕРБАКІВСЬКОГО...

адресата в його особовому фондї в науковому архіві Інституту археології НАН України (ф. 9), причому тільки шість з них в описі зазначені як власне Ернстові³ [56, № 366–371] та один як сумнівно Ернстовий [56, № 385], хоча решта два також мають його підписи [56, № 384, 386]. Ще один лист (записку) виявлено серед видавничих матеріалів адресата [58, арк. 36]. З огляду на те, що листів Д. Щербаківського в особовому фондї Ф. Ернста в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України (ф. 13) не вдалося розшукати, подаємо також чернетку листа Д. Щербаківського до колеги, написану в Москві під час відбору церковних цінностей [57, арк. 362–362 зв.; 103, с. 69–70]. Навіть ці нечисленні епістолярні джерела дозволяють уточнити участь дослідників у важливих проектах, з'ясувати обставини, за яких вони були реалізовані, розкрити довірливий, товариський характер їхніх взаємин.

Листи українською мовою публікуємо зі збереженням орфографії та пунктуації рукописів; у єдиному листі, написаному російською мовою, правопис почасти наближено до сучасних норм (подаємо «и» замість «і», опускаємо «ъ» тощо); скорочення розкриваємо у квадратних дужках.

Найраніший лист Ф. Ернста до Д. Щербаківського датовано 17 вересня 1913 року, коли він ще навчався в Київському університеті Св. Володимира, а його адресат уже три роки завідував історичним та етнографічним відділами Київського художньо-промислового і наукового музею. Молодий дослідник звернувся до Д. Щербаківського, з яким особисто ще не був знайомий⁴, з проханням допомогти в підготовці своєї першої публікації з історії українського мистецтва, що вийшла у світ того ж року в київському журналі «Искусство в Южной России» з назвою «Разобранная церковь села Новые Петровцы» [136]:

«Киев, 17 Сент 13.

*Глубокоуважаемый
Даниил Михайлович,*

*Простите, что не имея удовольствия
знать Вас лично, я обращаюсь непосред-*

ственно к Вам. Дело в том, что прошедшим летом [месяца три тому назад] я попал в село Новые Петровцы, Киевск[кого] у[езда]⁵, и видел, как разбиралась тамошняя трехбанная деревянная церковь, постр[ойки] 1745 г.⁶ Ко времени моего посещения уцелели лишь нижние срубы, которые я и успел сфотографировать; план, снятый мною, вероятно не вполне точен, т. к. специальных приборов при мне не было. План и фотографию, с небольшим описанием, я дал В. С. Кульженко⁷, и они будут, вероятно, напечатаны в ближайшем № “Искусства”. Лишь несколько позже я узнал из Вашего отчета, помещенного, если не ошибаюсь, в “Чтениях Нест[ора] Лет[описца]”⁸ за 1906 г., что Вы посещали эту церковь, имеете ее фотографию и обмеры. В виду этого требуется как фактическая поправка к моему тексту, так и, “в интересах науки”, было бы интересным приложить фотографию всей церкви, а не только нижних ее срубов. Поэтому обращаюсь к Вам с покорнейшей просьбой – если только это Вас не затруднит – предоставит на время в распоряжение мое или Кульженка сделанную Вами фотографию и, если есть, обмеры. Буду Вам премного обязан. Думаю, что если Новопетровской церкви суждено попасть на страницы “Искусства [в] Ю[жной] Руси”, то ей необходимо предстать там во всей красе.

Искренне уважающий Вас

Теодор Эрнст

Круглая Университетская 4 кв. 4» [56, № 369].

Ф. Ернст припустився тут поширеної донині помилки, сплутавши братів Щербаківських, бо насправді у «Чтениях в Историческом обществе Нестора летописца» 1904 року був опублікований звіт про результати експедиції Вадима⁹, а не Данила Щербаківського, та й експедиція була проведена до Сквирського й Радомишльського повітів, а не до Київського, у складі якого перебували Нові Петрівці [97, с. 27–35].

Наведений лист, вочевидь, започаткував знайомство науковців, принаймні за кілька

APXIV

місяців – 31 січня 1914 року – члени Комісії відділу «Старий Київ» при комітеті київського музею ухвалили надрукувати в першому випуску «Известий отдела “Старый Киев” при Киевском городском музее» медальну роботу Ф. Ернста «Київська архітектура XVII–XVIII ст.» [78]. Д. Щербаківський, який виконував обов'язки секретаря Комісії, згодом з гумором розповідав, як йому довелося «приперти до стіни» Ернстового керівника Г. Павлуцького¹⁰, при кафедрі якого було написано роботу, аби він рекомендував її для публікації [28, с. 129].

Невдовзі співпрацю науковців на три з лишком роки перервала Перша світова війна – у липні 1914 року Д. Щербаківського як прапорщика запасу мобілізували до війська й у складі 11-го мортирного паркового дивізіону направили на фронт [125, с. 58], а Ф. Ернста як німецького підданого 7 серпня того ж року арештували, 23 серпня вислали з Києва до Оренбурга, і лише після багатьох поневірянь він осів у с. Куртамиш Челябінського повіту¹¹ [55, арк. 131; 4, с. 27–30; 73, с. 6]. У листах до директора Київського художньо-промислового і наукового музею М. Біляшівського¹² Ф. Ернст завжди цікавився справами Д. Щербаківського, зокрема, у листі від 6 грудня 1914 року запитував: *«Как проживает Даниил Михайлович? Надеюсь, он успешно продолжает подвизаться в Галичине? Пополняет ли по прежнему Ваши коллекции? Как жаль, что такая масса предметов искусства погибла в этой войне – в частности, вероятно не одна деревянная церковь, которыми я так увлекался!»* [55, арк. 134 зв.].

До Києва обидва науковці змогли повернутися тільки 1917 року: Ф. Ернст – у квітні, а Д. Щербаківський – незадовго до Різдва. У ті складні часи чи не основна їхня увага була звернена на охорону пам'яток. Так, 21 лютого 1918 року разом з В. Матушевським, В. Кричевським¹³ і В. Обремським¹⁴ вони ввійшли до складу спеціальної комісії, створеної Центральним комітетом охорони пам'яток старовини і мистецтва в Україні (далі – ЦКОПСІМ) для фіксації пошкоджень архітектурних пам'яток Києва, спричинених

артилерійським обстрілом більшовицьких загонів під проводом М. Муравйова 17–26 січня (за ст. ст.). Протоколи, направлені до відділу охорони пам'яток старовини й мистецтва при Головному управлінні мистецтв і національної культури, засвідчують, що під час огляду переважної частини районів Києва, зокрема Старого міста, Педагогічного музею та Подолу, комісія складалася тільки з двох співробітників – Д. Щербаківського й Ф. Ернста [88]. На основі ретельних описів пошкоджень будівель, передусім Софійського, Михайлівського й Військово-Микільського соборів, Ф. Ернст упорядкував спеціальне видання, до якого включив поданий Д. Щербаківським опис знищеної колекції В. Кричевського [137; 28, с. 130].

Серед інших численних пам'яткоохоронних акцій, у яких брали участь обидва дослідники, варто згадати їхню роботу в Комісії з вилучення художніх цінностей на користь голодуючих навесні 1922 року, коли вони самовіддано стежили, аби предмети, узяті на облік Губернським комітетом охорони пам'яток мистецтва і старовини (далі – Губкопмис), не відбиралися, а також фіксували неправочинні дії членів Комісії, що дозволяло вимагати повернення предметів історико-художнього значення. Наприклад, 8 квітня 1922 року Д. Щербаківський і Ф. Ернст безрезультатно намагалися перешкодити вивозу з Музею культів і побуту цінних пам'яток золотарства, зокрема подарованого Б. Хмельницьким хреста, золотих панагій, митр XVII–XVIII ст., оправи євангелія роботи Захарія Брезгунова¹⁵. Зрештою, вони склали акт, у якому не лише дали оцінку діям Комісії, але й промовисто змалювали обставини, у яких доводилося працювати: *«Составлен настоящий акт в том, что нами, нижеподписавшимися представителями Киевского Губернского Комитета Охраны Памятников Искусства и Старины, противозаконно и в полном сознании совершаемого нами тяжкого преступления перед историей, допущено изъятие из Музея Кльта и Быта Киево-Печерской Лавры, перечисленных в особом списке предметов, являющихся драгоценнейшими ре-*

ГРИНА ХОДАК. ЛИСТИ ФЕДОРА ЕРНСТА ДО ДАНИЛА ЩЕРБАКІВСЬКОГО...

ликвіями українського народу. Указанное изъятие допущено нами исключительно ввиду угрозы представителей Комиссии по изъятию церковных ценностей в пользу голодающих – прибегают к вооруженной силе» [18, арк. 114; 72, с. 136–137; 103, с. 64]. Після того всі члени Комісії підписали ще один акт, який засвідчив, що вилучення лаврських пам'яток відбулося всупереч письмовій інструкції про порядок вилучення цінностей, поданій Губкопмисом письмовій заяві зібрання представників київських музеїв і повторному протесту представників Губкопмису [18, арк. 112; 103, с. 64]. Представники влади запевнили, що вилучень у Музеї культурів і побуту більше не буде, проте менш ніж за три тижні – 27 квітня – з оточеної військами НКВС Києво-Печерської лаври знову вилучили історичні реліквії, малярські твори тощо [72, с. 137].

10 квітня 1922 року, коли відбувалося вилучення цінностей із Софійського собору, Д. Щербаківський, Ф. Ернст і завідувач музею собору Св.Софії Г. Красицький¹⁶ висловили протест проти вилучення золотої чаші з фініфтями XVIII ст. та діаманта з хреста XVIII ст., що зберігалися в музеї собору [18, арк. 6; 72, с. 137; 103, с. 65]. Не менш драматично розгорталася подія в Михайлівському Золотоверхому монастирі, де 19 квітня 1922 року Комісія з вилучення церковних цінностей на допомогу голодуючим забрала дві пам'ятки, взяті на облік Губкопмисом, – ікону архангела Михаїла в золотій шаті з діамантами, подаровану монастирю 1815 року імператором Олександром I, і золоту лампаду, подаровану імператрицею Катериною II. Зважаючи на значну історико-мистецьку цінність обох творів, представники Губкопмису запропонували залишити ікону з шатою, вилучивши лише діаманти. Пропозиція була доволі привабливою з фінансового боку, адже образ оцінили у дві тисячі вісімсот вісімдесят карбованців, тоді як вартість діамантів становила двадцять сім тисяч п'ятсот карбованців. Комісія на чолі з губернським прокурором не пішла на поступки, тому Д. Щербаківський і Ф. Ернст з колегами склали відповідний акт [18, арк. 7; 72, с. 137–138].

Загроза втрати Україною видатних творів золотарства, чимало з яких були справжніми національними реліквіями, спонукала обох науковців 26 квітня 1922 року підписати колективний лист до Раднаркому УСРР, у якому було наголошено на культурних втратах України впродовж Першої світової та громадянської воєн, вірогідності поглиблення цих утрат унаслідок необачного процесу вилучення церковних цінностей, необхідності залучення до роботи в губернських комісіях фахівців і повернення неправомірно вилучених пам'яток [72, с. 139–140].

Водночас українські науковці намагалися отримати дозвіл на перегляд зосереджених у Харкові цінностей з усієї України, але їм не вдалося цього зробити. З липня 1922 року С. Таранушенко¹⁷ повідомляв Ф. Ернсту з Харкова: «[...] постановою ВУЦК всі церковні цінності з України пересилаються в Москву і там будуть розбиратись. Я послав в Москву листи й телеграму представ[нику] УСРР, щоб він сповістив про початок роботи, аби туди міг к тому часу виїхати наш представник. В Наркомосі дехто думає, що в Москві обійдуться і без українських спеціалістів, хоч Гринько і Скрипник¹⁸ – за посилку нашого представника. Подбайте, щоб Академія нажала в сім напрямку і будьте готові Ви, а може і Дан[ило] Мих[айлович Щербаківський] до виїзду в Харків, а звідси і до Москви. Я в Москву виїхати не зможу. Про се Вам послано папірця од Наркомосу» [54]. Коли з'ясувалося, що й Ф. Ернст не зможе виїхати до Москви, С. Таранушенко закликав Д. Щербаківського: «Та готуйтесь до подорожі на Москву за для розбору і одбору церк[овних] цінностей. Я виїхати на жаль не зможу. Ернст каже що й він не може. Між тим крім нас трьох виїхати нікому. Я – повторюю – абсолютно не зможу виїхати, значить треба їхати комусь з Вас двох» [53].

31 липня ВУАН та Головополітосвіта офіційно уповноважили Д. Щербаківського «вести справу повернення до Києва історико-культурних цінностей» і видали йому 350 млн карбованців на покриття

АРХІВ

видатків під час відбору церковних цінностей у Державному сховищі РСФРР (Гохрані) [57, арк. 253, 308, 309; 72, с. 150]. Відрядження до Москви тривало близько місяця – з 4 серпня до 5 вересня 1922 року. Упродовж 8–31 серпня Д. Щербаківський разом з А. Середою¹⁹ та представником Головополітосвіти О. Степановою провів експертизу 1850 пудів церковних цінностей, вилучених на території України, з яких відібрав 2669 пам'яток вагою 61 пуд, що становило 3,3 % від загальної кількості обстежених речей [72, с. 150; 103, с. 69].

Під час роботи в Гохрані Д. Щербаківський не був певен, чи вдасться повернути відібрані твори в Україну, тому в листах до Головополітосвіти, ВУАН, Повноважного представництва УСРР в РСФРР наполягав на оперативному фінансуванні перевезення. Разом з тим дослідник накреслив план студіювання та використання унікальної золотарської колекції, наголошуючи, що перед розподіленням творів між київським, харківським і, можливо, значнішими провінційними музеями, Секція мистецтв ВУАН має дослідити їх, аби процес розподілу відбувся раціонально, на наукових засадах [57, арк. 357–357 зв., 365, 367–367 зв., 371; 103, с. 67–69]. Поза офіційним листуванням Данило Михайлович звертався за допомогою до київських колег, насамперед Ф. Ернста:

«Голубчику Ернстенко²⁰

Конче потрібно від імени Академії Наук написати заяву до Совнаркома, аби ті музейні речі, які ми зараз в Москві одбираємо з цінностей, вилучених з церков України, – були переслани до Києва, для наукового опрацювання. Ясно, що вони розійдуться по різних музеях українським, а можливо й неукраїнським, тому конче потрібно поки вся збірка не розпорошена передивитись її, описати, де-що зфотографувати і т. и. Тоді більш раціонально можна перевести й самий розподіл цих річей меж музеями. Найгірше те, що тут все говорять про продаж частини річей закордон, і тому, дорогий мій, напружте всю свою красномовність, щоб ця заява Академічна вийшла найбільш обґрунто-

вано. Харків хоче, щоб збірка була перевезена до нього і що мовляв там вже будуть розподіляти речі, але зробити так значить убити справу. Там цім ніхто не цікавиться, людей нема і вся збірка (а в ній набереться біля 3000 р[ічей]) обречена на довгі роки лежання в підвалах харківських музеїв.

До речі – до нашого приїзду хрест Богдана Хмельницького встигли поломати, а портрет з панагії Румянцева зіпсувати. Представники Главмузею Московського, що працювали до нас дуже несміливо одбирали речі і багато пропустили» [57, арк. 362–362 зв.; 103, с. 69–70].

Ініціативи Д. Щербаківського підтримала ВУАН, державні органи, і вже 2 вересня Повноважне представництво УСРР у Москві видало йому мандат на перевезення відібраних цінностей до Києва в розпорядження Академії наук, а 5 вересня – посвідчення, у якому зазначили точну вагу речей [57, арк. 315, 319; 103, с. 71, 72]. 5 вересня Данило Михайлович разом із цінностями, розміщеними в окремому вагоні, виїхав з Москви і наступного дня прибув до Харкова, де знову мусив клопотатися перед Головополітосвітою про забезпечення охорони золотарських виробів і їхнього якнайшвидшого доправлення до Києва. За три дні колекція золотарських творів прибула на київський залізничний вокзал, а звідти на трьох підводах її перевезли в Перший державний музей [103, с. 72–74]. 28 жовтня вчений передав двадцять дев'ять ящиків з майже трьома тисячами двомастами пам'ятками на матеріальне зберігання директоріві закладу М. Біляшівському [57, арк. 353; 103, с. 75]. За кілька днів до цього – 24 жовтня 1922 року – ВУАН затвердила Комісію з дослідження художніх цінностей, вилучених із церков і молитовних будинків України (скорочено – Золотарська комісія), до складу якої ввійшли О. Новицький (голова), М. Біляшівський, Д. Щербаківський, Ф. Ернст, А. Середя, Г. Красицький [72, с. 151–152; 73, с. 15; 125, с. 87]. У травні 1923 року Д. Щербаківський ще раз побував у Москві, де провів перевірку експонатів, відібраних російськими фахівцями

ІРИНА ХОДАК. ЛИСТИ ФЕДОРА ЕРНСТА ДО ДАНИЛА ЩЕРБАКІВСЬКОГО...

серед цінностей, вивезених з Лівобережної України, та забезпечив їх транспортування до Києва [104].

З першого погляду, саме з фактом вилучення золотарських виробів у фонд допомоги голодуючим навесні 1922 року пов'язана недатована записка Ф. Ернста до Д. Щербаківського:

«Дорогий Данило Михайловичу!

Сьогодні уночі був трус у Видубицькому монастирі, при чім Г.П.У. ²¹ вивезло цілий грузовик розкішних річей – Євангелія, хрести і т. д. чудесної роботи, дарунки Миклашевського т. и. Перед тим арештували Морозова ²², але сьогодні рано його випустили. Речі знаходяться в Г.П.У. – Треба їх витягувати.

Ваш Ф. Ернст» [56, № 370].

Гадаємо, записку слід датувати 1923 роком. Підставою для цього є акт від 7 липня 1923 року, підписаний, з одного боку, представниками Київського ГПУ, з другого – завідувачем історичного й етнографічного відділів Першого державного музею Д. Щербаківським і завідувачем художньо-промислового відділу Київської картинної галереї А. Середою, згідно з яким до Першого державного музею Київське ГПУ передало сімдесят вісім одиниць зберігання, виявлених у сховищах Видубицького монастиря, головно золотарських виробів, а також ящик з планами й архітектурними кресленнями монастиря XVIII–XIX ст. Серед золотарських виробів було чимало мистецьких шедеврів, скажімо, два срібні підсвічники 1721 року та срібна золочена таця 1723 року роботи знаного київського майстра Івана Равича ²³. Багато пам'яток мали вкладні написи відомих діячів, що дозволяє зараховувати їх до числа не лише художніх, а й історичних реліквій, наприклад срібні золочені потир 1636 року й напрестольний хрест 1642 року з вкладними написами Петра Могили чи Євангеліє московського друку 1861 року в срібній золоченій оправі із зображенням герба Миклашевських [2].

Безперечно, до 1923 року відноситься ще одна коротка записка Ф. Ернста:

*«Дорогий Данило Михайловичу
Сьогодні мої слухачі – студенти
Археол[ічного] Інст[итуту] надумалися
святкувати 10-ти літній ювілей з дня ви-
ходу першої моєї статті по укр[аїнському]
мистецтву в журналі Кульженка (1913 р.
№ за серпень – вересень). Дуже про-
сять Вас пожалувати у помешк[ання]
Ольшанського – Критий ринок, фасад
на Хрещ[атик], лівий вхід, III поверх,
8–9 год[ина] веч[ора.]*

Ваш Ф. Ернст» [56, № 368].

Від цього першого Ернстового ювілею в архіві Д. Щербаківського відклався ще один цікавий артефакт – написана Левом, чи, як тоді він ще себе називав, Левком Динцесом ²⁴, жартівлива «Кантата на XXX-річчя наукової діяльності Хведора Ернстенка» (до тридцятиріччя діяльності Ф. Ернсту, як відомо, не судилося дожити), що мала виконуватися на мотив теперішнього офіційного гімну нашої держави «Ще не вмерла України». Сповнена тонкої іронії щодо характерних рис зовнішності й джерелознавчого спрямування студій ювіляра, його зацікавлень мистецтвом бароко та зачарування Ковнірівською дзвіницею, кантата змушує згадати традиції того гуртка, що в роки української державності збирався в Г. Нарбута ²⁵ й В. Модзалевського ²⁶ в Георгіївському завулку в Києві і який сучасники вважали «одним із центрів мистецького й наукового життя Києва», де «панувала атмосфера веселого, жартівливого, а водночас і дуже серйозного відношення до всіх виявів українського культурного життя» [110, с. 106]:

*«Слава, слава Ернстенку,
Козаку на диво –
Він мистецтво рідної неньки
Витягнув з архіву.*

*Спілим персиком чи грушой,
Наче Правди Сонце,
Сяє лисіна Хфедюші
Золотом червонця.*

*Хай же вічно його око
Сяє, розглядає*

АРХІВ

*Всі досягнення барокко
Київського краю.*

*І чудовою дзвіницею
Ковніра структури
Хай стерчить над нами спицею
Хведіна фігура.*

*І зібравшись тут оравой
Галасом Борея
Ми співаєм Хведі славу
В свято ювілею.*

*Слава, слава Ернстенку,
Козаку на диво –
Він мистецтво рідної неньки
Витягнув з архиву» [22].*

Ще одна недатована записка Ф. Ернста написана напередодні відкриття виставки О. Мурашка ¹ в Інституті пластичного мистецтва:

«Данило Михайловичу, не забудьте завтра вернісаж на виставці Мурашко 2 г. дня, а вечером 7½ год. у Янкелевича [...] наукове засідання / звіти діяльності, втім числі Ваш про подорож. Незнаю, чи повідомили Вас, і тому ще сам забіг, хоч на половину дохлий – до 9-ої год. вечера провозився на виставці і ще ні-черта не жрав. Дивіться-ж, не підведіть!

Ваш Ф. Ернст» [56, № 371].

Записку можна достеменно датувати 2 грудня 1922 року, адже відомо, що відкриття виставки О. Мурашка, організованої в Інституті пластичного мистецтва з нагоди п'ятої річниці з дня створення Української академії мистецтва, відбулося 3 грудня 1922 року ² [4, с. 53–54]. Розміщена в невеличкій залі Інституту на вулиці Гершуні (нині – Олеся Гончара) експозиція містила лише тридцять п'ять закінчених творів і тридцять сім етюдів та ескізів з майстерні трагічно загиблого митця [33, с. 267; 4, с. 53–54]. Ф. Ернст, який з 22 лютого 1919 року працював бібліотекарем і завідувачем галереї Академії [4, с. 51; 73, с. 21], реорганізованої 1922 року в Інститут пластичних мистецтв, безпосередньо займався облаштуванням експозиції, підготовкою ка-

талогу [44], а невдовзі написав статтю про неї ³ [33]. Крім того, на відкритті виставки він виступив з оглядом біографії та творчого шляху майстра [23].

Улітку 1924 року Ф. Ернст написав колезі два листи. Перший з них, датований 25 липня, він направив напередодні від'їзду до Криму, переймаючись тим, аби в Києві гідно зустріли петербурзького колекціонера й знавця технології давнього малярства В. Щавинського ⁴, який ще 1917 року заповів свою збірку Українському національному музеєві:

«Дорогий Даниле Михайловичу!

Я виїжджаю 26-го до Криму, пробуду там до початку вересня. Цими днями приїхав з Петербургу Базілевич ⁵, через якого я передавав Щавинському видання Київ-Печерської друкарні про яке він просив. Щавинський здається приїде сюди у серпні місяці. Питаю Базілевича, де йому спитись – той порадив у «Праці». Мені здається, що це незручно, коли людина дає Київу такий дар, то щоби він ще так дорого платив за своє перебування тут. Дуже прошу Вас подбати про те, дати в ребра кому треба в Академії Наук, щоби вони не отнесли халатно й по-канцелярськи до такої важливої справи. Я маю відомости, що нащадки Фабріціуса ⁶ хтіли подарувати його збірку Київу, але Дьяков і Мик[ола] Фед[отович] ⁷ остільки байдуже однесли до цього, що власники образились і подарували до Москви. Як би не було того самого з Щавинським!

Сподіваюсь, що Ви й Новицький ⁸ зробите все, що треба. Бувайте здорові!

25. VII. 24.

Ваш Ф. Ернст» [56, № 366].

На жаль, В. Щавинський загинув наприкінці грудня 1924 року від рук грабіжників у Ленінграді, проте його збірка все-таки повернулася в Україну. Спочатку дружина колекціонера передала близько сорока полотен, бібліотеку, понад вісімнадцять тисяч світлин творів малярства, збірку порцеляни і скла, що зберігалися в їхньому помешканні, а 1926 року вдалося отримати основну частину колекції, що тимча-

ГРИНА ХОДАК. ЛИСТИ ФЕДОРА ЕРНСТА ДО ДАНИЛА ЩЕРБАКІВСЬКОГО...

сово зберігалася в Державному ермітажі. Українська частина збірки В. Щавинського потрапила до Кабінету українського мистецтва ВУАН, а близько двохсот творів західноєвропейського, головню нідерландського, малярства – до Музею мистецтв ВУАН (нині – Національний музей ім. Б. і В. Ханенків) [42, с. II; 38, с. 170; 43, с. IX; 37, с. 13–16; 20, с. 129–130].

У другому листі, надісланому 29 серпня 1924 року з Гурзуфа, Ф. Ернст поцікавився в Д. Щербаківського, чи приїхали до Києва В. Щавинський та С. Яремич⁹, поінформував про плани виїхати з Гурзуфа до Херсонеса й Одеси, де мав намір як редактор відділу мистецтва Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України залучити місцевих дослідників до збирання матеріалів про діячів мистецтва Одещини¹⁰. Також Ернст розповів колезі про свою надзвичайну знахідку в Гурзуфі – три київські краєвиди середини XIX ст. роботи Гроте та М. Сажина¹¹:

«Дорогий Данило Михайловичу!

Велике спасибі за те, що видали сестрі моїй трохи грошів – бо инакше у мене тут не було б, на що виїхати. Розписку додаю до цього. Завтра виїжджаю з Гурзуфу, але хочу побути 2–3 дні в Херсонесі, а далі морем через Одесу, де хочу хоч трохи ознайомитись з музеями й розмовляти з одеситами в справі збирання матеріалів про діячів мистецтва Одещини. Числа 6–7-го буду у Києві. Винюхав тут, в Гурзуфі, у Пушкінському домі¹², серед ріжного хламу, три таких вида Києва, що аж “в зобу дыханье сперло” – один Сажина – закладка Ціпного моста в Києві, 1848 р.; другий та третій – Grothe – будова панкратіївського звозу до Дніпра, з чудесними групами миколаївських військових, і переправа через Дніпро під лаврою, 1849 та 1850 років. Всі три ол[іійною] фарбою, великого розміру, і в рямах. Вжив заходи, щоби їх переслали до Симферополя, і маю принципову згоду голови Кримохрису¹³ на обмін. Коли приїду до Києва, будемо балакати про засоби здійснення обміну. На жаль, немає жадної можливості взяти їх зараз – я б з найбільшою охотою залимонил би їх нині-же.

Grothe – це той самий, київську акварель якого я бачив в Ермітажі¹⁴.

Чи приїхав Щавинський і Яремич? Сподіваюсь, що Академія Наук вжила заходи для відповідного обходження з таким щедрим донатором, як Щавинський.

*Я тут трохи обсмалився, нагуляв 9 фунтів, трохи одпочив, бачив чимало цікавого. Маю за честь знаходитись під одним дахом з харківським beau-*tonde*’ом – Ряппо¹⁵, Ряппихою¹⁶, Зотиним, Сімковським, півдесятком ріжних диковинних ректорів і всяких профсоюзних шмаровозів.*

Івгену Олександровичу¹⁷ передайте, що справоздання я вже подам сам – бо тут нічого не пам’ятаю.

*Ваш Ф. Ернст.
29.VIII.1924» [56, № 367].*

Ф. Ернст не випадково розповів про свою знахідку саме Д. Щербаківському – він добре знав, що колега, як ніхто інший, оцінить її. Адже Д. Щербаківський також суттєвого значення надавав пошуку й опрацюванню образотворчих артефактів з історії Києва, особливо малюнків міста, виконаних у XVIII–XIX ст. як вітчизняними, так і іноземними художниками, що засвідчують, зокрема, його опублікована стаття «Малюнки Дж. Джемса з його подорожі по Україні» та неопубліковані розвідки про малюнки Києва Василя Петрова (1770–1810) з колекції Російського музею в Ленінграді та Миколи Закревського (1805–1871) з колекції Публічної бібліотеки в Ленінграді [133; 135; 132].

Розшукані Ф. Ернстом полотна – «Вид на Київ» (1849) і «Будівництво Микільського узвозу» (1850) Гроте та краєвид М. Сажина (1848) надійшли з Центрального музею Тавриди до Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка лише у квітні 1929 року. Проте 1925 року дослідникові вдалося поповнити колекцію музею ще одним полотном Гроте – «Вид на Старий Київ, Поділ та Дніпро» (1851), яке зберігалася в інженера Гурецького, та виявити в Музейному фондї Головнауки РСФСР невеликий пейзаж цього ж художника 1848 року, що,

АРХІВ

як вдалося з'ясувати, походив з колекції М. Фабриціуса. Він також невдовзі поповнив збірку київського музею. На основі цих матеріалів Ф. Ернст 1927 року опублікував статтю «Види Києва середини ХІХ віку, що їх писав художник Гроте» [26], у якій пов'язав з іменем майстра, що в 1850–1854 роках викладав малювання в Київському інституті шляхетних панянок, ще дві роботи з колекції музею – акварельну панораму Києва, подаровану закладу ще 1911 року, та зображення Інституту шляхетних панянок з відділу «Старий Київ». Разом з розвідкою вченого «Портретист Гольпайн» [32] ця стаття є ґрунтовним дослідженням творчості іноземних майстрів, що працювали в Україні в ХІХ ст.

Ще один лист (записка) Ф. Ернста до Д. Щербаківського пов'язаний з їхньою спільною працею над першим в УСРР «Нарисом історії українського мистецтва». 9 жовтня 1924 року головний інспектор художньої освіти Головпрофосвіти Наркомату освіти УСРР О. Білоскурський¹⁸ запропонував Д. Щербаківському підготувати «Історію українського мистецтва» – перший подібний підручник для художніх технікумів. Зважаючи на обтяженість іншими замовленнями, дослідник відмовився від пропозиції, указавши, що написати таку працю змогли б С. Таранушенко чи Ф. Ернст. Зрештою, автором підручника погодився стати Ф. Ернст, але за умови, що низку розділів підготує Д. Щербаківський. Науковці спільно розробили програму видання, яку методком Головпрофосвіти затвердив без будь-яких змін, призначивши відповідальним редактором Д. Щербаківського.

За задумом Д. Щербаківського й Ф. Ернста, нарис мав складатися із загального вступу та восьми розділів. У вступі вони планували висвітлити предмет історії українського мистецтва, його історичні, топографічні та національні межі; джерела з історії українського мистецтва й стан їх вивчення; головні риси історичного процесу в українському мистецтві. Щодо основної частини праці, то тут матеріал передбачалося викладати, починаючи з доісторичної доби, в основному за хронологічним принципом, на якому, щоправда, уже позначився фор-

маційний підхід до періодизації історичного процесу: 1) мистецтво доісторичних часів; 2) матеріальна культура й мистецтво слов'ян з часу оселення до ХІІІ ст. (князівсько-феодална доба); 3) мистецтво польсько-литовської доби ХІV – середини ХVІІ ст. (доба литовського феодалізму й початку доби торговельного капіталізму); 4) мистецтво від Хмельниччини до кінця Гетьманщини (середина ХVІІ – кінець ХVІІІ ст., епоха торговельного капіталізму на аграрній основі); 5) мистецтво вищих і середніх класів кінця ХVІІІ – середини ХІХ ст. (доба панщини й кріпацтва); 6) народне мистецтво; 7) мистецтво новітнього капіталізму (середина ХІХ – початок ХХ ст.); 8) мистецтво доби революції. Кожний розділ мав містити коротку характеристику соціально-економічних і політичних умов та розгляд матеріалу за видовою ознакою (архітектура, образотворче й декоративно-вжиткове мистецтво).

Відступ від суто хронологічного принципу торкнувся п'ятого й шостого розділів праці, присвячених відповідно мистецтву вищих і середніх класів ХVІІІ – середини ХІХ ст. і народному мистецтву. Місце останнього розділу в загальній структурі свідчить про те, що, по-перше, автори планували розглянути комплекс збережених пам'яток, основна частина яких походила з ХVІІІ–ХІХ ст., по-друге, їхній підхід до народного мистецтва принципово відрізнявся від усталеного в пізніші радянські часи погляду на цей рід мистецтва як основу всієї художньої творчості. Щодо відмови від стильових засад періодизації, то її спричинила не зміна поглядів дослідників, а необхідність рахуватися з новими політичними реаліями в УСРР [124, с. 268–269, 270–271].

Однак невдовзі у справу втрутився І. Врона¹⁹, який почав одноосібно залучати до написання розділів інших осіб. Саме в цей час – 23 лютого 1925 року – Ф. Ернст залишив колезі такого листа (записку):

«Данило Михайловичу!

Справа приймає трохи несподіваний оборот. Допіру захожу до одної їдальні, і бачу там Бурачека²⁰ (якого, до речі, вважає мертвим²¹). В розмові, коли зашла мова про матеріальний стан – він каже,

ГРИНА ХОДАК. ЛИСТИ ФЕДОРА ЕРНСТА ДО ДАНИЛА ЩЕРБАКІВСЬКОГО...

що вже деяку роботу у Києві знайшов – що його запросили до участі в організації, редагуванню і писанню Історії Українського мистецтва. Він береться писати XIX вік. Запросив його Врона. Я зпочатку нічого не відповів. Вже уходячи, він звертається до мене й питає мене, чи не прийму я участь в цьому виданні, й запрошує мене також прийняти участь. Я йому одверто розказав, в чим справа, він був дуже здивований. Знаходив дуже дивним термін (наш термін – 15 жовтня!) і чому такий маленький гонорар – тільки 125 руб. (наша цифра!). Одним словом, нам з Вами очевидно треба вийти зі стану рівноваги і з'ясувати нарешті, яка наша роль, або одмовитись зовсім. Треба попередити колег – особливо Макаренка²², щоби вони не попались на удочку. На жаль, я завтра зайнятий перевозкою кабінету Павлуцького і тому не можу завтра з Вами зрану побачитись. Може Ви б самі пішли до Редвидаву, побалакали би з Меженком²³ і питали в чім же нарешті справа? Або може з невинним видом, маючи на руках повідомлення Білоскурського, спитали Ліфшица, хто й коли буде тепер складати умову. У всякім разі, я проти складання зброї – будемо добиватись свого, бо у них все одно ні черта не вийде, тільки час пропаде, а сама справа, я гадаю, не тільки наша, а загально-громадська і наші почуття й образи ми мусемо одсунути на другий план» [58, арк. 36].

1 березня 1925 року київська філія Державного видавництва України (далі – ДВУ) скликала спеціальну нараду за участю Д. Щербаківського, Ф. Ернста, І. Врони й М. Бурачека, на якій ухвалили доручити редагування книги редакційній колегії у складі І. Врони, Д. Щербаківського й Ф. Ернста. Невдовзі члени редколегії підписали угоду з видавництвом, яка передбачала підготовку «Нарису історії українського мистецтва» обсягом 18 друкованих аркушів. Проте ані цей проект, ані видання колективної праці «Нарис історії українського мистецтва» (1929 рік, видавництво «Пролетарій»), яким після загибелі Д. Щербаківського опікувався Ф. Ернст, ані шеститомне видання «Українське мистецтво (Матеріали до іс-

торії)», у яке 1930 року трансформувалася попередній проект, реалізувати не вдалося [124, с. 269–273].

На початку 1930-х років концепція історії вітчизняного мистецтва, яку сповідували Д. Щербаківський і Ф. Ернст, зазнала нищівної критики й була кваліфікована як «теорія українського фашизму про шляхи розвитку культури і мистецтва». Визнання «європейськості» українського мистецтва й відмінності шляхів його розвитку від російського трактувалася провідниками так званого марксистського мистецтвознавства як намагання «зробити з України пляцдарм для боротьби проти більшовизму, “східнього варварства”, відірвати її від братського союзу з іншими радянськими республіками і здійснити буржуазно-куркульську націоналістичну реставрацію України» [115].

18 серпня 1926 року Ф. Ернст направив Д. Щербаківському листа з Алушти, у якому просив доглянути за публікацією його статті в каталозі посмертної виставки Г. Нарбути у Всеукраїнському історичному музеї ім. Т. Шевченка:

«Дорогий Даниле Михайловичу!

Я одержав листа від д.Шила, де він просить зробити до моєї статті невеличкий додаток-резюме. На мою думку воно мало потрібно, бо у вступі до біографії єсть наше загальне резюме. Тим не менш, Вам воно там видніше, тому посилаю таке закінчення в двох примірниках – самому Шилові й Вам (на випадок, коли кого-сь з Вас не буде у Києві) й дуже прошу лише, коли воно буде додруковано – розпорядитися, аби попередній кінець – де мова йде про похорон та про могилу – було одділено од цього додатку добрим пропуском рядків у 5, з жирною чорною лінейкою – бо инакше перехід буде надто негладкий. Сподіваюсь, що нарешті тепер книжка піде вже без перешкод до друку. Нещасна дитина з такою кількістю батьків!

Як йдуть Ваші справи? Що з музеєм? Я, дбаючи за майбутнє наших музеїв й турбуючись тим, щоби підготовлювались молоді кадри музейних робітників – троху

APXIB

собі одружився в Одесі й нині живу зі своєю дружиною в Алушті²⁴. Скрутно з грішми, але не униваю – мабуть виберусь. Як-що Ви ще до 1-го вересня будете в Алушті – сподіваюсь, що одвідаєте мене тут – я гадаю звідси виїхати коло 1-го вересня знову через Одесу.

Як-що в справі мого одруження треба до адміністрації Музею подати “заяву” – повідомте.

Моя адреса – Алушта, Судакское шосе 11 кв. Н. И. Олтаржевського.

18.VIII.1926.

Алушта» [56, № 385].

Надісланий Ф. Ернстом додаток, наскільки нам відомо, до каталогу виставки Г. Нарбути не ввійшов, але відклався в архіві Д. Щербаківського, тому, гадаємо, буде цікавий дослідникам творчості митця:

«Підводити підсумки творчості Нарбутовій – ще зарано. Дійсна всебічна оцінка можлива лише в перспективі кількох десятиліть. Тому ці попередні ескізи – лише матеріал для колишнього дослідника – той фактичний матеріал, який збирається по свіжих слідах, коли ще свіжі рани від перенесеної втрати.

Значіння Нарбутове не тільки в широкому підході до мистецтва книги в цілому, в високому рівні фахового знання, в ідеї спілки художника з робітником-друкарем. Неймовірно-велика кількість творів Нарбутових вплинула художнє-виховуючи на самі найширші верстви громадянства – починаючи від дитини, що замилувалась мальованою ним казкою, від глухого сільського закутку, куди попали зтворені Нарбутом грошові знаки чи поштові марки – до витонченого аматора-бібліофіла, що закоханий в прикрашену нашим майстром рідку, чепурну книжечку. Невичерпна фантазія Нарбутова зтворила таке багатство художньої форми, біля якого вже не пройде ні-один крупний графік наших часів. Технічні досягнення Нарбутові в графіці й акварелі такі, що навряд чи знайдуть собі колісь рівних в майбутньому. В мистецтві шрифту, яке так глибоко занепало, відродження якого стає такою актуальною

проблемою наших днів – Нарбут щасливо знайшов художнє-закінчену й глибоко-національну форму, якої вже не обмине ні-один майстер нашої книги.

Частина спадщини Нарбутової – вища українська художня школа – збереглася й готує нині молоді кадри художнє-підготовлених робітників поліграфії. Шлях вірний, але грандіозність та важливість справи потребують ще значно більшої уваги. Обставини склалися так, що більшість нарбутової школи – нині працює далеко від нашої школи й книжної промисловости, найчисленніша її група – в Ленінграді, де й визнається за найбільш видатне явище тамтешньої графічної школи. Одже треба піднести нашу школу й наше виробництво на такий рівень, щоб наші молоді, талановиті майстри не змушені були тікати зі своєї батьківщини, шукаючи заробітку й визнання.

Художнє відродження нашої книги, мистецтва графіки є нині одним з найактуальніших завдань будівництва сучасної української культури. Цій справі Нарбут віддав самого себе, приніс себе в офіру. Треба й нам не забути цього. Всебічне вивчення тих скарбів, що ним покинуто, тих шляхів, що ним показано – є передумова до вірного будівництва майбутнього» [29].

Обидва дослідники доклали неабияких зусиль для організації виставки творів Г. Нарбути й підготовки присвячених йому видань. Ще 1922 року Ф. Ернст, який тоді завідував музеєм Української державної академії мистецтва, ініціював проведення виставки творів митця, але вона тривалий час відкладалася через низку організаційних чинників та брак фінансування. На початку 1923 року Інститут пластичних мистецтв сформував Комітет для влаштування посмертної виставки Г. Нарбути, до якого ввійшли І. Волянський²⁵, Ф. Ернст, Г. Красицький, А. Середа й Д. Щербаківський [34, с. 263], але і йому не вдалося досягти результату. Тільки після того, як 1924 року було створено Комітет з організації виставки Г. Нарбути у Всеукраїнському історичному музеї ім. Т. Шевченка, до якого ввійшли

ГРИНА ХОДАК. ЛИСТИ ФЕДОРА ЕРНСТА ДО ДАНИЛА ЩЕРБАКІВСЬКОГО...

А. Вінницький (голова), Ф. Ернст (секретар), В. Нарбут²⁶, А. Середа, Д. Щербаківський і Я. Стешенко²⁷ (останній – з 1925 року), справа зрушила з місця. Основною рушійною силою в організації виставки був Ф. Ернст, нарбутознавчий доробок якого добре відомий [4, с. 58–65]. Утім, і Д. Щербаківський докладав чималих зусиль для налагодження контактів з різними особами та інституціями, що могли надати твори художника (оригінальні й друковані)²⁸, передав деякі власні матеріали, зокрема силуету, на якій Г. Нарбут зобразив його з межигірською вазочкою в руках.

Виставка творів Г. Нарбута, що відкрилася у Всеукраїнському історичному музеї ім. Т. Шевченка 26 вересня 1926 року, складалася із чотирьох відділів, у яких експонувалися близько п'яти сотень оригінальних творів митця, 223 оформлені ним видання, 106 праць зі статтями, згадками про майстра та репродукціями його творів, а також його світлини й особисті речі [21, с. 89–164]. Вона значно перевищувала за обсягом ленинградську виставку художника (1922) й уперше ознайомила широкий загал з «київським» періодом його творчості. Того ж року у світ вийшов каталог виставки, який відкривався розлогим нарисом Ф. Ернста про життя і творчість художника [21, с. 11–86].

Водночас ще в період української державності видавниче товариство «Друкар» планувало видати монографію про митця, згодом цим проектом опікувалося видавництво «Книгоспілка» й, нарешті, Державне видавництво України. На всіх цих етапах Ф. Ернст і Д. Щербаківський брали активну участь у підготовці збірника як члени редколегії та автори²⁹. Хоча більшу частину матеріалів на початку 1930-х років віддрукували, у світ збірник так і не вийшов [6; 7].

Останній датований лист (записка) Ф. Ернста, написаний з приводу однієї із запланованих нарад, відтворює той іронічний стиль спілкування, який заклав нарбутівський гурток:

«Дорогий Данило Михайловичу!

Приймаючи на увагу, що 1) Бараболя³⁰ в засіданнях участі не бере; 2) Макарона³¹

немає; 3) участь лаврських угодників³² сумнівна – я нахожу, що нам нема чого бігти завтра до Бараболиної квартири, коли ми з таким саме успіхом можемо порадитись: в музеї. У мене дуже спішна праця по складанню зписку пам'яток моєї парафії³³, якого треба зараз надіслати до Харкова; тому я замовив Адольфа³⁴ собі на дом і завтра з ранку засідаємо вдвох. А про творчість Укрнауки можемо побалакати після 2-ї чи 5-ї.

Ваш Ф. Ернст.

Вівторок 22.II.1927.» [56, № 386].

На перший погляд, записку датовано 22 червня 1927 року, але ж це алогічно, оскільки Д. Щербаківський, як відомо, покінчив життя самогубством 6 червня того року. На конференції з нагоди 120-річчя з дня народження Ф. Ернста один з дослідників намагався надати цьому факту надзвичайної ваги й таємничості. Гадаємо, все значно простіше. Римське число VI насправді є нічим іншим як числом II, під час написання якого автор не відірвав ручку від паперу, унаслідок чого дві вертикальні риски поєднала ще одна діагональна. Уточнити час написання листа допомогла Ернстова вказівка на те, що листа написано у вівторок. У 1927 році 22 число припадало на вівторок у лютому, березні та листопаді, тому, очевидно, його написано 22 лютого.

Останній з листів Ф. Ернста, що зберігся серед листування Д. Щербаківського, не датований. Він стосується нагальної потреби щось розшукати в музеї. Отже, його слід датувати періодом роботи автора в Першому державному музеї / (Всеукраїнському історичному музеї ім. Т. Шевченка), але не пізніше загибелі Д. Щербаківського, тобто 1923–1927 роками:

«Дорогий Даниле Михайловичу

Ключ лежить в моїй шафі (що біля мого столу) в лівій її тритині (перши двері з лівого боку) на одній з середніх полиць впереди. Як-що Вам дуже швидко потрібно, то візьміть в вітрині ключи моєї шафи (два тоненьких ключики на мотузочку), меншим з них одімкніть шафу і візьміть

АРХІВ

того ключа. В 11 чи 12 год. я сам буду в музеї до 2-ої год дня.

Ваш Ф. Ернст» [56, № 384].

Дослідникам історії українського мистецтвознавства й музеєзнавства добре відомо, що автором перших некрологів Д. Щербаківського, а невдовзі ґрунтовної публікації про нього був саме Ф. Ернст [27; 31; 28], роль якого в музейних конфліктах, що призвели до самогубства Данила Михайловича, колеги характеризували доволі негативно. Одні стверджували, що Федора Людвіговича цуралися, бо він одразу все доносив директорові, інші запевняли, що той постійно «лавірував» [64, арк. 28, 84 зв.]. Навіть директор Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка А. Винницький, про якого Д. Щербаківський недвозначно згадав у передсмертній записці, звертався до призначеної Укрнаукою комісії з проханням не довіряти свідченням Ф. Ернста, який раніше підтримував «групу адміністрації», а після загибелі Д. Щербаківського під впливом «терору з боку склоки» мусив змінити позицію [64, арк. 105 зв.]. Федір Людвігович називав свою позицію нейтральною, хоча й зізнавався, що лише після самогубства колеги в нього «відкрилися очі» [64, арк. 23 зв., 25 зв.]. Учений, безперечно, важко переживав загибель Д. Щербаківського, що засвідчує хоча б його заява до уповноваженого Укрнауки в Києві, датована 17 липня 1927 року, у якій він наголосив на неможливості подальшої співпраці з винуватцями трагедії (директором і завідувачем бібліотеки) та запевнив, що змушений буде звільнитися, якщо вони залишаться працювати в музеї [64, арк. 93]. Зрештою, як слушно наголосила через кілька десятиліть удова Ф. Ернста, між трагічною загибеллю Д. Щербаківського й подальшою долею її чоловіка простяглися невидимі нитки [4, с. 295].

Примітки

¹ **Ернст Федір** (Теодор-Ріхард) Людвігович (28.10/9.11.1891, Київ – 28.10.1942, Уфа) – історик мистецтва, музейник, пам'яткоохоронець, педагог. Навчався на філософському факультеті Берлінського

(1909–1910) та історико-філологічному факультеті Київського (1910–1914) університетів. Після складення 1918 року іспиту в університеті був залишений стипендіатом на кафедрі історії й теорії мистецтва. Працював помічником діловода відділу пластичних мистецтв Генерального секретарства освіти, Наркомату освіти (1917–1918), інструктором ВУКОПМИСу (1919), експертом Губкопмису (з 1920), бібліотекарем і завідувачем галереї Української академії мистецтва / Київського художнього інституту (1919–1925), завідувачем художнього відділу Першого державного музею (з 1924 року – Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Шевченка) (1923–1933). Викладав у Київському археологічному та Київському художньому інститутах. Секретар Секції мистецтв Українського наукового товариства (далі – УНТ) / ВУАН (з 1919). Дійсний член ВУАКу (з 1924). Член Всеукраїнського шевченківського комітету та Комітету з упорядкування могили Т. Шевченка (з 1928), Комітету й журі для збудування пам'ятника Т. Шевченкові в Харкові (з 1929), Паритетної комісії з обміну культурними цінностями між РСФРР й УСРР (з 1929). У 1933 році був заарештований, 1934 року засуджений до трьох років виправно-трудоих таборів. Працював заступником директора Казахської картинної галереї (1937–1938) та Башкирського художнього музею (1940–1941). Після арешту 1941 року розстріляний. Вивчав переважно українське мистецтво барокової доби та XIX – початку XX ст. [4; 73]. Тут і далі за браком місця подаємо покликання на вибрані праці, переважно монографії чи статті (включаючи енциклопедичні), які містять більш-менш репрезентативну бібліографію про особу.

² **Щербаківський Данило Михайлович** (18/30.12.1877, с. Шпичинці, нині Ружинського району Житомирської області – 6.06.1927, Київ) – історик мистецтва, історик, археолог, етнограф, музейник, педагог. Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира (1897–1901) з дипломом першого ступеня й був залишений на кафедрі російської історії для підготовки до професорського звання (1902–1904). Викладав історію в Київській приватній жіночій гімназії А. Бейтель (1901–1904), історію та географію в державних чоловічій та жіночій гімназіях, на дворічних педагогічних курсах для підготовки вчителів початкових училищ в Умані (1906–1910), Сьомій гімназії та Другому реальному училищі в Києві (1910–1914). Завідувач (зберігач) етнографічного (1910–1926) й історичного (1910–1927) відділів, секретар комісії зі створення / завідування відділом «Старий Київ» (з 1912), член комітету (з 1914) Київського художньо-промислового й наукового музею ім. Миколи II (з 1919 року – Перший державний музей). Учасник Першої світової війни як прапорщик, підпоручик 11-го мортирного паркового артилерійського дивізіону (1914–1917). Член організаційної комісії зі створення Української академії мистецтва (1917), її перший учений секретар, член ради мистецтва й почесний член. Викладав історію українського мистецтва у Фребелівському, Архітектурному, Художньому інститутах, Інституті пластичних мистецтв, Художньо-індустріальній

ПРИНА ХОДАК. ЛИСТИ ФЕДОРА ЕРНСТА ДО ДАНИЛА ЩЕРБАКІВСЬКОГО...

профшколі (технікумі) в Києві. У 1920-х роках опікувався підготовкою молодшої генерації мистецтвознавців у Київському археологічному інституті, на семінарі з українського народного мистецтва при Всеукраїнському історичному музеї ім. Т. Шевченка, гуртку «Студію» при Кабінеті українського мистецтва ВУАН та на Науково-дослідній кафедрі мистецтвознавства. Дійсний член (1907), секретар Секції мистецтв (1918–1919) УНТ. Один з організаторів Музею антропології та етнології імені Ф. Вовка (1921), Етнографічного товариства (1925). Дійсний член, товариш голови (з 1924), голова мистецького відділу (з 1925) ВУАКу. Утопився в Дніпрі, не витримавши цькування. Похований на території Києво-Печерської лаври. Досліджував широкий спектр питань історії українського мистецтва, головно канонічного мистецтва пізнього Середньовіччя й Нового часу в його родовій та видовій різноманітності [125].

³ В описі фонду помилково до листів, написаних Ф. Ернстом, зараховано один з листів І. Єрофіїва.

⁴ У деяких дослідженнях помилково зазначено, що знайомство науковців відбулося раніше, і Д. Щербаківський нібито допомагав Ф. Ернстові під час підготовки конкурсної роботи «Київська архітектура XVII–XVIII ст.» у 1912–1913 роках [73, с. 5].

⁵ Нині село Нові Петрівці входить до складу Вишгородського району Київської області.

⁶ У статті, покликаючись на Л. Похилевича, Ф. Ернст датував Покровську церкву в Нових Петрівцях 1746 роком [136, с. 451].

⁷ **Кульженко Василь Стефанович** (29.01/11.02.1865, Київ – 07.09.1934, Київ) – видавець, педагог. Закінчив Поліграфічну академію в Лейпцигу. По смерті батька керував одним з найкращих київських поліграфічних підприємств – друкарнею «С. В. Кульженко». Один із засновників (1903), член ради, викладач історії та техніки друкарської справи, історії мистецтва, практичних занять з фототипії та інших предметів, в. о. завідувача (1910–1911) Київської художньо-ремісничої навчальної майстерні друкарської справи. Редактор-видавець часопису «Искусство и печатное дело» (1909–1910 роки, у 1911–1912 роках – «Искусство. Живопись. Графика. Художественная печать», у 1913–1914 роках – «Искусство в Южной России»). Викладав в Археологічному та Фотографічному інститутах Києва. З 1924 року – професор Київського художнього інституту, на поліграфічному факультеті якого викладав фотогравюру, фотолітографію, лабораторію книги, історію поліграфії. Підтримував тісні контакти з Київським художньо-промисловим і науковим музеєм, зокрема, 1911 року отримав дозвіл на організацію тут виставки творів Т. Шевченка [8; 5; 77].

⁸ «Чтения в Историческом обществе Нестора летописца» – видання Історичного товариства Нестора-літописця при Київському університеті Св. Володимира. Упродовж 1879–1914 років вийшло двадцять чотири книги.

⁹ **Щербаківський Вадим Михайлович** (4/16 (за іншими відомостями – 5/17).03.1876, с. Шпичинці, нині Ружинського району Житомирської області – 18.01.1957, Брайтон, похований у Лондоні, Велика

Британія) – етнолог, археолог, історик мистецтва, музейник, педагог. Дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка (далі – НТШ), Української вільної академії наук (далі – УВАН), Словацького наукового товариства, Міжнародного антропологічного інституту у Франції та ін. Навчався на математичних факультетах Петербурзького й Московського університетів (1895–1898), математичному й історико-філологічному факультетах Київського університету Св. Володимира (з 1901). З 1902 року співпрацював з Київським музеєм старожитностей і мистецтв. Технічний помічник директора Церковного музею у Львові (1908–1910). Упродовж 1912–1921 років очолював археологічний відділ Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства (з 1917 року – Народний музей Полтавщини, з 1920 року – Центральний пролетарський музей Полтавщини). Організатор і керівник Українського народного університету в Полтаві (1917). Комісар з охорони пам'яток Полтавщини (1917). Професор Українського університету в Полтаві (1918). Один з організаторів і голова Українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині (1918). У 1922 році виїхав до Чехословаччини. Доцент кафедри археології, професор, декан і продекан філософського факультету Українського вільного університету в Празі (1922–1945), викладач етнографії та археології Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі. Один із фундаторів Українського історико-філологічного товариства в Празі (1923) і Товариства прихильників української пісні в Празі, академік-керівник кафедри передісторії Української Могиллянсько-Мазепинської академії у Львові (з 1939). З 1945 року мешкав у Мюнхені, де був обраний ректором Українського вільного університету. Один із фундаторів УВАН у Німеччині (1945). У 1951 році переїхав до Великої Британії. Досліджував українську дерев'яну культову архітектуру, народне мистецтво, опублікував низку повідомлень про проведені розкопки. Автор праць з української передісторії, етногенезу українців. Архів зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України) (ф. 3864); Державному центральному архіві в Празі, ф. Український музей у Празі; Союзі українців Британії в Лондоні [106; 81; 24; 51; 85; 119; 120].

¹⁰ **Павлуцький Григорій Григорович** (19.01.1861, Київ – 15.03.1924, Київ) – історик мистецтва, педагог, громадський діяч. Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира (1886). У 1892 році захистив дисертацію «Корінфський архітектурний ордер» на ступінь магістра теорії та історії мистецтва, 1897 року – дисертацію «Про жанрові сюжети в грецькому мистецтві до епохи еллінізму» на ступінь доктора теорії та історії мистецтва. Приват-доцент (1888), екстраординарний (1898), ординарний (1902), заслужений ординарний (1913) професор кафедри теорії й історії мистецтва, декан історико-філологічного факультету (1918–1921) Київського університету / Вищого інституту народної освіти. Викладав історію мистецтва в Київській ри-

APXIB

сувальній школі М. Мурашка, на Вищих жіночих курсах у Києві. Дійсний статський радник (1913). Голова (1918–1919), почесний голова (з 1919) Секції мистецтв УНТ. Член Комісії з вироблення законопроекту про заснування УАН (1918). Досліджував античне, а також російське й українське мистецтво, активно виступав як художній критик [52; 107; 36; 91].

¹¹ Нині Куртамиш – місто, адміністративний центр Куртамиського району Курганської області (Російська Федерація).

¹² **Біляшівський Микола Федотович** (Тодотович) (12/24.10.1867, Умань – 26.04.1926, Київ) – археолог, етнограф, історик мистецтва, музейний і громадський діяч. Навчався на юридичному факультеті Київського університету Св. Володимира (1887–1890, іспити склав у Новоросійському університеті), як вільний слухач відвідував природничий факультет Московського університету (1892–1894). Завідувач архівів Міністерства юстиції в Москві та колишнього фінансового управління Царства Польського при Варшавській казенній палаті (1894–1897). Бібліотекар Київського політехнічного інституту (1898–1902). Директор Київського музею старожитностей і мистецтв / Першого державного музею (1902–1923). Редактор «Археологической летописи Южной России» (1899–1901, 1903–1905). Член І Державної Думи (1906) і Центральної Ради (1917). Дійсний член Історичного товариства Несторалітописця (1892), Імператорського Московського археологічного товариства (1903), УНТ (1907), НТШ (1909), УАН по кафедрі археології (1919) та ін. Один з організаторів пам'яткоохоронної справи в Україні. Архів зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – ІР НБУВ) (ф. XXXI), відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка (ф. 146) [66].

¹³ **Кричевський Василь Григорович** (31.12.1872/12.01.1873 (за іншими відомостями – 29.12.1872/10.01.1873), с. Ворожба, нині Лебединського району Сумської області – 15.11.1952, Каракас, Венесуела; 1975 перепохований на українському цвинтарі в м. Баунд Брук, штат Нью-Джерсі, США) – архітектор, художник, педагог, колекціонер і дослідник народного мистецтва. Закінчив Харківське технічно-залізничне училище. Архітектурно-художню підготовку отримав у ході співпраці з архітекторами С. Загоскіним, А. Шпігелем, О. Бекетовим (1889–1903). Працював як архітектор, дизайнер інтер'єрів, маляр, графік, майстер декоративно-вжиткового мистецтва, сценограф, художник кіно. Після спорудження будинку Полтавського губернського земства (1903–1907) вважався фундатором «українського стилю» в новітній архітектурі. У 1909 році був обраний до складу Об'єднаного комітету зі спорудження пам'ятника Шевченкові в Києві. Протягом 1910–1914 років входив до складу журі конкурсів на пам'ятник поетові в Києві. Один із фундаторів Української академії мистецтва (1917), її професор. Розробив проекти великого і малого гербів, великої і малої печаток та інших інсигній УНР (затверджені Центральною Радою 22 березня 1918 року). Керував роботою килимарської майстер-

ні В. Ханенко (1913–1915), очолював Миргородський керамічний (1918–1919) і Межигірський мистецько-керамічний (1922) технікуми. Викладав в Інституті пластичних мистецтв (1922–1924), Архітектурному (1922–1924), Художньому (1924–1926, 1928–1930, 1935–1941), Будівельному (1930–1935) інститутах у Києві та ін. З 1926 року входив до складу Комітету для упорядкування могили Шевченка (Шевченківського комітету). Разом з П. Костирком виконав проект загального планування могили Шевченка, кілька варіантів проекту меморіального музею та пам'ятника Шевченкові в Каневі (1931–1934), наглядав за будівництвом меморіального музею на Чернечій горі (1934–1937). У 1933 році разом зі скульптором В. Климовим брав участь у конкурсі проектів пам'ятника Шевченка для Канева. Дійсний член Секції мистецтв (з 1922), Софійської комісії (з 1923), ВУАКу (з 1925) та Історичної секції ВУАН. Також входив до складу комісії мистецтва книги Українського наукового інституту книгознавства (далі – УНІК) й комісії малярської творчості Т. Шевченка Інституту Тараса Шевченка, згодом – до вченої ради Софійського заповідника. Доктор мистецтвознавства (1939). Заслужений діяч мистецтв УРСР (1940). Очолював Вищу образотворчу студію у Львові (1943–1944). Почесний дійсний член УВАН у Німеччині (1945). З 1947 року жив у Венесуелі [79; 113; 127; 94].

¹⁴ **Обремський Всеволод Адольфович** (1871 – 8.11.1940) – архітектор, цивільний інженер, педагог. Навчався в Петербурзькому інституті цивільних інженерів. З 1899 року входив у групу проєктантів будівель Київського політехнічного інституту, зокрема, спорудив для закладу їдальню та амбулаторію (1907), житлові будинки (1910). З 1900 року – викладач, згодом професор Київського політехнічного інституту. Автор проєктів Комерційного інституту в Києві (1911–1915, співавтор – О. Кобелев), будинку для професорів Сільськогосподарської академії (1928, співавтор – Д. Дяченко) та ін., а також праць «Постройка зданий институту (Киевский Политехнический институт)» (1904), «Части зданий: краткий курс архитектуры» (1907), «Архитектура (частьна будинків)» (1930). Архів зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури та мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ України), ф. 305 [89; 114, с. 286; 80, с. 40, 101, 147, 183, 189, 202; 63, с. 103].

¹⁵ **Брезгунов Захарій** – київський золотар, дворянин, відомий за творами початку XIX ст. для Києво-Печерської лаври [84, с. 152]. Д. Щербаківський опублікував та проаналізував виготовлену в 1811 році З. Брезгуновим оправу на Євангеліє, видрукуване в друкарні Києво-Печерської лаври 1808 року, яку вилучили у фонд допомоги голодуючим. Він уважав її зразком занепаду українського золотарства на початку XIX ст. з притаманними йому еkleктичностію та переважаністю коштовним камінням [131, с. 113]. Ф. Ернст назвав оцінку колеги занадто суворою, а згадану оправу – доброю роботою [28, с. 133].

¹⁶ **Красицький Георгій (Юрій) Федорович** (1891 (за іншими відомостями – 1892) – після 1930) – музейник, священник, пам'яткоохоронець. Навчався в Уманській гімназії (учень Д. Щербаківського), за-

ІРИНА ХОДАК. ЛИСТИ ФЕДОРА ЕРНСТА ДО ДАНИЛА ЩЕРБАКІВСЬКОГО...

кінчив Глухівську гімназію. Навчався в Київському університеті Св. Володимира. У 1915–1916 роках – нештатний учитель педагогічних курсів та вищої початкової школи в Умані, у 1916–1918 – санітар, секретар Уповноваженого при IX армії та завідуючий особистим складом будівничо-технічного відділу Всеросійського союзу міст. З 1918 року мешкав у Києві, працював ученим інструктором ВУКОПМИСу, членом колегії з улаштування картинної галереї, помічником завідувача Державного історичного музею релігійного культу, членом державної комісії з вилучення цінностей та вилучення із сейфів державних банків, у державному фонді, в Археологічній комісії ВУАН, помічником діловода та бібліотекарем у Художньо-промисловій школі, завідувачем музею Софійського собору тощо. У 1921 році висвятився в священники Української автокефальної православної церкви, протоієрей собору Святої Софії в Києві. Уславився своїми «художніми відправами», які згодом були кваліфіковані як засіб розпалювання «українського шовінізму». У 1928 році вийшов з причету Софійського собору, а 1929 року офіційно був знятий з обліку церковнослужителів. У ході розгортання підготовки до процесу Спілки визволення України 7 серпня 1929 року заарештований і засуджений до трьох років виправно-трудоих таборів. Реабілітований 1989 року [87].

¹⁷ **Таранушенко Степан (Стефан) Андрійович** (9.12.1889, м. Лебедин, нині Сумської області – 13.10.1976, Київ) – мистецтвознавець, музейник, педагог, пам'яткоохоронець. Після закінчення історико-філологічного факультету Харківського університету (1916) був залишений при кафедрі теорії та історії мистецтва для підготовки до професорського звання. Директор Музею українського мистецтва в Харкові (1920–1933). Доцент (з 1918), ад'юнкт-професор (з 1920) Інституту суспільних наук у Полтаві. Професор Харківського художнього інституту (1924–1929). Науковий співробітник Науково-дослідної кафедри мистецтвознавства (з 1921). Голова Харківської крайової інспекції охорони пам'яток (з 1926). Редагував монографії серії «Українське малярство» (видавництво «Рух»). У 1933 році заарештований ГПУ у справі «українсько-російського фашистського блоку», 1934 року засуджений до п'яти років виправно-трудоих таборів. Реабілітований 1958 року. У 1937 році викладав біологію у філії Пермського індустріального робітфаку. Старший науковий співробітник Курської картинної галереї (1939–1950), головний зберігач Астраханської картинної галереї (1950–1953). У 1953 році повернувся до Києва і впродовж десяти років працював у системі Академії архітектури УРСР. Архів зберігається в ІР НБУВ (ф. 278), ЦДАМЛМ України (ф. 50) [95, 112].

¹⁸ Ідеться про Григорія Федоровича Гринька (1890–1938) – наркома освіти УСРР в 1920–1923 роках, а також Миколу Олексійовича Скрипника (1872–1933), який у квітні 1922 року був призначений наркомом юстиції УСРР, а в липні – серпні того ж року обіймав посаду заступника голови Раднаркому УСРР.

¹⁹ **Середа Антон Хомич** (30.01.1890, с. Шкарівка, нині Білоцерківського району Київської області –

11.08.1961, м. Корсунь-Шевченківський Черкаської області, похований у Києві) – художник, педагог, музейник, дослідник мистецтва. Закінчив Імператорське Строгановське художньо-промислове училище в Москві (1914) зі званням художника першого ступеня. Ще під час навчання працював художником на фабриках С. Мамонтова, ювелірній братів Курдюкових та ін., а також помічником архітекторів Т. Бердта, Д. Сухова, О. Щусєва, учителював. Завідував відділом художньо-металевого виробництва Кавказького кустарного комітету в Тифлісі (1915), керував художнім виробництвом Всеросійського земського союзу в Східній Галичині (1916–1917), завідував художньо-промисловим відділом Міністерства народної освіти в Києві. У 1921–1924 роках викладав курс художньої промисловості в Київському архітектурному інституті, працював у Комітеті охорони пам'яток. Брав участь у роботі комісії з організації Київської картинної галереї, а після її створення очолював відділ художньої промисловості закладу (до 1929 року). У 1924–1925 навчальному році організував поліграфічний факультет Київського художнього інституту, до 1929 року був його деканом. Професор (1925). Нештатний співробітник УНІКу. Після реорганізації поліграфічного факультету Київського художнього інституту в Український поліграфічний інститут (Харків) був призначений завідувачем навчальної частини. Організував науково-дослідну роботу закладу, що сприяло створенню самостійного НДІ поліграфічної промисловості. У 1934 році перейшов до Інституту образотворчої статистики Раднаркому УСРР і переїхав до Києва. З 1935 року займався творчою працею для видавництва. У 1943 році організував у Київському художньому інституті навчально-виробничу графічну майстерню (літографія, офорт), викладав на архітектурному й графічному відділеннях. У 1944–1946 роках – керівник Кабінету художньої промисловості Української філії Академії архітектури СРСР, а згодом – Академії архітектури УРСР. Член художньо-технічної ради Управління в справах архітектури при Раді Міністрів УРСР, художніх рад Всесоюзної торговельної палати й Українського художньо-промислової спілки [98]. Працював переважно в галузі мистецтва книги, прикладної графіки, декоративно-ужиткового мистецтва. Автор перших українських марок (1918), герба та прапора УРСР (1948). Архів зберігається в ЦДАМЛМ України (ф. 375) та ІР НБУВ (ф. 70). [41; 17; 48; 116, с. 165].

²⁰ Д. Щербаківський нерідко українізував прізвище колеги не лише в листах, а й у дарчих написах.

²¹ Главное политическое управление (українською – Державне політичне управління).

²² **Морозов Федір Михайлович** (1883–1962) – музейник. У 1904 році став послушником Олександрівської лаври в Санкт-Петербурзі, де невдовзі організував церковно-археологічний музей та сприяв упорядкуванню архіву. Закінчив Петербурзький археологічний інститут (1912). Під час Першої світової війни працював санітаром. З 1921 року жив у Києві, брав участь в організації Музею культу та побуту на території Києво-Печерської лаври. У 1925 році повернувся до Ленінграда. Працював науковим спів-

APXIB

робітником Музейного фонду, Російського музею, з 1933 року – Ермітажу [130].

²³ **Равич Іван Андрійович** (1677–1762) – київський золотар, лавник і райця київського магістрату [83; 84, с. 103–116, 178–180; 68; 69]. Д. Щербаківський уважав Івана Равича одним з кращих київських золотарів першої половини XVIII ст. Він детально розглянув і опублікував дві золотарські оправы майстра з колекції Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка – виготовлену 1717 року на Євангеліє лаврського друку 1707 (6) року для Видубицького монастиря та на Євангелії московського друку 1703 року [134, с. 368–384]. Детальний опис учений доповнив спостереженнями щодо іконографічних, стилістичних, технологічних особливостей оправ. Про глибину аналізу матеріалу свідчить хоча б той факт, що Д. Щербаківський першим висловив думку, що роботи монограміста «JR» (рукописні літери в серце-подібному щитку), вочевидь, належать київському майстрові Івану Равичу, натомість оправы останнього далекі від виробів монограміста «IR» (друковані літери у прямокутному щитку) [134, с. 400]. Наступники проігнорували цінні зауваження: М. Петренко обох монограмістів ототожнював з Іваном Равичем [84, с. 178–180], і саме його позиція побутує в науковій літературі донині [14, с. 166–168]. Окремі спроби поглибити спостереження Д. Щербаківського позбавлені покликань на його праці [69, с. 127–129; 12].

²⁴ **Дінцес Лев Адольфович (Абрамович)** (23.06.1895, Вільно – 31.08.1948, Ленінград) – археолог, етнограф, мистецтвознавець, педагог. Після закінчення Київського комерційного інституту навчався в Київському археологічному інституті (1918–1920), у якому в 1923–1924 роках викладав курс «Трипільська культура» та проводив практичні заняття. Автори некролога дослідника зазначали, що в цей період він підготував велике дослідження «Трипільська культура та її орнамент», у якому запропонував нові підходи до хронологізації та класифікації відповідних пам'яток на українських теренах [11, с. 203]. Натомість, як засвідчують недавно опубліковані листи М. Макаренка й М. Рудинського до А. М. Тальгрена, провідні українські археологи – сучасники Л. Дінцеса – українсько-негативно ставилися до його роботи, зокрема, через етичні мотиви (він без дозволу використовував чужі напрацювання) [49, с. 200–202]. З 1924 року мешкав у Ленінграді. Працював у Державному музейному фонді та Егейській комісії Державної академії історії матеріальної культури (1925–1928). Після закінчення аспірантури з історії матеріальної культури родового суспільства в Державній академії історії матеріальної культури (1928–1930) працював у Державному Російському музеї у відідах прикладного мистецтва й малярства, секції рисунка. У 1937 році організував та очолив відділ народних художніх ремесел. Захистив кандидатську дисертацію «Народный промысел крестецко-валдайской художественной строчки» (1941). З 1942 року – в Інституті історії матеріальної культури, з 1946 – в Інституті етнології, учасник Закарпатської комплексної експедиції. У 1944–1946 роках викладав на відділенні історії мистецтва історичного факультету Ленінградського

державного університету, зокрема курс українського мистецтва. Автор праць про трипільський орнамент (1929), творчість В. Перова (1935), В. Серова (1935), монографії «Русская глиняная игрушка» (1936), народні художні ремесла Новгородського краю (1946).

²⁵ **Нарбут Георгій (Юрій) Іванович** (26.02/9.03.1886, хутір Нарбутівка, нині село Глухівського району Сумської області – 23.05.1920, Київ) – художник, педагог, організатор художньої освіти. Працював переважно в галузі книжкової графіки й мистецтва книги. Закінчив Глухівську гімназію (1906). Навчався на східному та філологічному факультетах Петербурзького університету (1906–1907). Удосконалював художні навички під керівництвом І. Білібіна й М. Добужинського, відвідував студії Є. Званцевої в Петербурзі й Ш. Холлоші в Мюнхені. З 1917 року жив у Києві. Один з перших професорів, керівник майстерні графіки (1917–1920), ректор (1918–1920) Української академії мистецтва. Завідувач відділу пластичного мистецтва Головного управління мистецтв та національної культури (1919). Член колегії й голова художньо-промислового відділу Всеукраїнського комітету образотворчого мистецтва. Ф. Ернст був одним із найвідданіших дослідників творчості Г. Нарбута, перелік його публікацій див.: [4, с. 311–317 [№ 28, 38, 42, 49–51, 57–62, 67, 71, 80, 112]].

²⁶ **Модзалевський Вадим Львович** (28.03/9.04.1882, Тифліс, нині Тбілісі, Грузія – 3.08.1920, Київ) – історик, генеалог, архівіст, історик мистецтва, музейник. Закінчив Перший кадетський корпус (1899) і Миколаївське інженерне училище (1902) в Петербурзі. У 1902–1911 роках перебував на військовій службі. Член Чернігівської (1903) і Полтавської (1904) вчених архівних комісій, Історичного товариства Нестора-літописця (1905). З 1911 року мешкав у Чернігові, обіймав посади голови Чернігівської губернської вченої архівної комісії, завідувача Музею українських старожитностей ім. В. Тарновського, секретаря Губернського дворянського зібрання. У 1917 році був призначений губернським комісаром з охорони пам'яток старовини та мистецтва. З 1918 року – у Києві, очолював архівно-бібліотечний відділ Головного управління мистецтв і національної культури, з 1919 – архівну секцію ВУКОПМИСу, Головне архівне управління та Всеукраїнський головархів. Секретар Комісії зі створення УАН, керуючий Постійною комісією для складання Біографічного словника українських діячів, співробітник Комісії для вивчення західно-руського й українського права УАН, управитель канцелярії Української академії мистецтва. Дійсний член, товариш голови Секції мистецтв (з 1918) УНТ [117, с. 590–591].

²⁷ **Мурашко Олександр Олександрович** (26.08/7.09.1875, Київ – 14.06.1919, Київ) – художник, педагог, організатор художньої освіти. Відвідував Київську рисувальну школу М. Мурашка. Закінчив Вище художнє училище при Імператорській академії мистецтв у Петербурзі (1894–1900), майстерня І. Рєпіна. За дипломну роботу (полотно «Похорон кошового») отримав велику золоту медаль, яка надала

ГРИНА ХОДАК. ЛИСТИ ФЕДОРА ЕРНСТА ДО ДАНИЛА ЩЕРБАКІВСЬКОГО...

право на пенсіонерську поїздку за кордон. У 1901–1904 роках побував в Італії, Франції, Німеччині, удоконалював майстерність у Парижі та Мюнхені, зокрема відвідував школу А. Ашбе (Ажбе). З 1904 року жив у Петербурзі. Один із засновників Нового товариства художників. У 1907 році повернувся до Києва. Викладав у Київському художньому училищі (1909–1912). У 1913 році відкрив власну студію в Києві – «Класи живопису та рисування Олександра Олександровича Мурашка». Один з ініціаторів створення Товариства київських художників (1916). Член комісії із заснування Української академії мистецтва (1917), один з перших її професорів, керівник майстерні портрета (1917–1919). Працював переважно в жанрі портрета, також писав історичні та побутові твори. Виставляв твори на виставках Союзу російських художників, Товариства пересувних художніх виставок, Мюнхенського Сецесіону тощо. Був убитий у Києві за нез'ясованих обставин. Архів зберігається в Національному художньому музеї України. Донині найбільшими дослідженнями про О. Мурашка залишаються праці його сучасників [16; 59, с. 18–23; 3; 50; 67; 1, с. 102–149].

²⁸ На запрошенні на відкриття виставки О. Мурашка, на звороті якого й написана наведена записка Ф. Ернста, указано іншу дату: «Бюро Інституту Пластичного Мистецтва Прохає Вас прибути на урочисте відкриття Посмертної виставки Професора малярства О. О. Мурашко, яке має відбутися в приміщенні Інституту Вул. Гершуні 65 (б. Столипінська) на неділю 26 листопаду о 2 год. дня».

²⁹ Через шість років Ф. Ернст опублікував ще одну статтю про О. Мурашка [30]. На жаль, йому не вдалося реалізувати плани видання збірника, присвяченого О. Мурашкові [73, с. 31–33].

³⁰ **Щавинський Василь Олександрович** (20.01.1868, м. Іллінці, нині районний центр Вінницької області – 28.12.1924, Ленінград) – хімік, колекціонер, історик мистецтва. Навчався в Петербурзькому та Ризькому політехнічних інститутах, закінчив Цюрихський політехнічний інститут (1898). У 1898–1915 роках працював хіміком, помічником директора, директором на заводі А. М. Жукова, у 1915–1919 роках – директором заводу «Салолін» у Петербурзі. Зібрав колекцію західноєвропейського, передусім нідерландського, малярства, а також уклав її каталог [101]. Активно публікував статті з історії малярства, проблем його збереження та реставрації в журналі «Старые годы». На прохання української влади в 1917–1918 роках займався реєстрацією пам'яток української старовини й мистецтва в Петрограді. Член Інституту археологічної технології Російської академії історії матеріальної культури (з 1919), у якому керував розрядом техніки малярства та технології фарб. Викладав хімію у Вищому інституті фотографії та фототехніки. Дійсний член Товариства дослідників української історії, письменства та мови в Ленінграді (1922). У 1917 році склав тестамент, згідно з яким уся його мистецька збірка, а також колекція репродукцій та бібліотека мали надійти до Українського національного музею, що в той час створювався на базі Київського художньо-промислового й наукового му-

зею [42, с. І]. У 1925–1926 та на початку 1930-х років (?) удова передала збірку В. Щавинського київським інституціям. По смерті автора видано його працю «Очерки по истории техники живописи и технологии красок в Древней Руси» (1935). Архів В.Щавинського зберігається в ІР НБУВ (ф. 68) та Інституті археології Російської академії наук (ф. 22). [96; 82; 121; 37; 128; 21; 105, т. 3, с. 303–308].

³¹ **Базилевич Василь Митрофанович** (31.12.1892/12.01.1893, Київ – 4.09.1942, Таганрог, РФ) – історик, архівіст, музейник. Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира (1915). Викладач, асистент кафедри юридичних старожитностей, секретар президії, заступник ученого секретаря Київського археологічного інституту (1918–1924). Заступник завідувача Музею війни й революції при історично-філологічному факультеті Київського університету (1919–1924). Співробітник Київської крайової інспектури охорони пам'яток культури та природи (1927–1932), Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка (з 1932). Дійсний член Історичного товариства Нестора-літописця (з 1917). Член комісії соціально-економічної історії ВУАН. Тричі заарештовувався органами безпеки (1927, 1933, 1935). Після закінчення п'ятирічного терміну заслання працював науковим співробітником краєзнавчого музею в Таганрозі. Розстріляний гестапо за спробу приховати музейні твори від вивезення до Німеччини [117, с. 165–166].

³² **Фабриціус Михайло Платонович** (30.9/12.10.1847, Київ – 14.03.1915, Київ) – генерал-майор, громадський діяч, колекціонер. Закінчив Олександрівське військове училище (1867) в Москві, Миколаївське інженерне училище (1868) й академію (1874) в Санкт-Петербурзі. Обіймаючи посаду баунд'ютанта (інженера) Великого Кремлівського палацу в Москві (1876–1883), опікувався охороною його архітектурних пам'яток, організацією урочистих заходів тощо. Написав книжку «Кремль в Москве: очерки и картины прошлого и настоящего» (1883). У 1885 році М.Фабриціуса перевели до Києва, де він служив штаб-офіцером з особливих доручень в Окружному інженерному управлінні Київського військового округу. Полковник (1885). З 1894 року – генерал-майор, чиновник з особливих доручень Кабінету його імператорської величності. З 1902 року – член Дорадчого технічного комітету з будівельної частини при Кабінеті його імператорської величності. У 1905 році вийшов у відставку й повернувся з родиною до Києва. Упродовж життя зібрав добірну колекцію малярства, що нараховувала понад чотириста творів українських, російських, західноєвропейських майстрів (зокрема Д. Левицького й В. Боровиковського, І. Рєпіна, М. Пимоненка, І. Айвазовського), видав каталог власної збірки [40]. Дійсний член Товариства заохочення мистецтв. Мав намір збудувати на Інститутській вулиці в Києві будинок для картинної галереї, розмістити в ній власну збірку й подарувати їх місту. Збірку заповів Києву. По смерті колекціонера його удова розпочала перемовини з Київським художньо-промисловим і науковим музеєм, який згодом передала збірку до Рум'янцевського музею в Москві. У зв'язку

АРХІВ

з евакуацією власної колекції до Москви київський музей не мав можливості дієво боронити свої права на збірку М. Фабриціуса. У 1929 році Ф. Ернст як голова Київської крайової інспектури охорони пам'яток культури звертався до Наркомату освіти УСРР щодо необхідності повернення з Рум'янцевського музею в Москві колекції М. Фабриціуса та її розподілення між Музеєм мистецтв ВУАН, Київською картинною галереєю та Всеукраїнським історичним музеєм ім. Т. Шевченка. Архів М. Фабриціуса зберігається в Російському державному військово-історичному архіві (ф. 100). [129; 118, с. 63–64, 265–270; 93, с. 424–425; 109].

³³ Ідеться про Іполита Миколайовича Дьякова (1865–1934) – київського міського голову в 1906–1916 та 1919 роках, а також про директора Київського художньо-промислового і наукового музею Миколу Федотовича Біляшівського.

³⁵ **Новицький Олекса (Олексій) Петрович** (7/19.04.1862, м. Симбірськ, нині м. Ульяновськ, РФ – 24.09.1934, Київ) – мистецтвознавець. Освіту здобув на фізико-математичному факультеті Московського університету (1883–1887), цікавився історією й активно відвідував лекції В. Ключевського, М. Тихонравова, О. Веселовського, М. Стороженка на історичному факультеті. З 1889 року працював помічником бібліотекаря Історичного музею в Москві. У 1892–1894 роках редагував журнал «Русский художественный архив». Бібліотекар Московського училища живопису, скульптури та архітектури (1898–1918). Дійсний член Московського археологічного товариства (1906), УНТ (1909), НТШ (1914), Московського художнього товариства (1917) та ін. У 1918–1922 роках жив у Криму, де займався науковою й пам'яткоохоронною діяльністю, зокрема створив і очолив Феодосійську фундаментальну бібліотеку. У зв'язку з обранням дійсним членом УАН 1922 року перебрався до Києва. Керівник Секції мистецтв УАН (з 1922), української секції Науково-дослідної кафедри мистецтвознавства (з 1922) та цілої кафедри (з 1924), Всеукраїнського археологічного комітету (з 1924) та ін. Досліджував широкий спектр питань російського й українського образотворчого мистецтва й архітектури, зокрема є автором першої монографії про Шевченка-художника та упорядником тому мистецької спадщини для першого академічного (так званого ефремовського) зібрання творів Т. Шевченка. [13].

³⁶ **Яремич Степан Петрович** (3.08.1869, с. Галайки, нині Тетіївського району Київської області – 14 (за ін. відомостями – 13).10.1939, Ленінград, нині Санкт-Петербург) – художник, мистецтвознавець, колекціонер, музейник. У 1882–1887 роках працював у позолотній майстерні Києво-Печерської лаври, у 1887–1894 роках навчався в Київській рисувальній школі М. Мурашка. Брав участь у розписах Покровського жіночого монастиря (1890) та Володимирського собору (1899) в Києві. Разом з М. Біляшівським здійснював мандрівки Україною, допомагав йому формувати колекцію Городоцького музею барона Ф. Штейнгеля, згодом – Київського музею старожитностей і мистецтв, а також передавав експонати до Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії. З 1900 року жив у Петербурзі, де ввійшов до

об'єднання «Мир искусства», працював у журналах «Мир искусства» й «Художественные сокровища России», брав участь у виставках об'єднань «Мир искусства» та «Союз русских художников». Член видавничого комітету Общини Св. Євгенії Червоного хреста в Петербурзі (з 1902). У 1904–1907 роках працював як живописець, студіював західноєвропейське мистецтво в Парижі. Редактор, художник і автор київського журналу «Искусство и печатное дело». Завідувач художнього відділу газети «Русская молва» (1912–1913). Викладач (з 1913), завідувач музею (1917–1928) школи Товариства заохочення мистецтв у Петербурзі. У 1917 році обраний членом художньої ради кустарних промислів Росії, у 1918 році – членом художньої ради Російського музею. З 1918 року працював в Ермітажі як член ради й учений зберігач відділення гравюр і рисунків (з 1918), член комісії з реставрації картин (з 1924), головний зберігач і завідувач реставраційної майстерні картин, рисунків і гравюр (з 1928), професор сектору західноєвропейського мистецтва й консультант реставраційно-технічного відділу (з 1931), консультант (з 1933), член кваліфікаційної комісії з присудження вчених ступенів (з 1935). Член правління Академії історії матеріальної культури (з 1924). Дійсний член Товариства дослідників української історії, письменства та мови в Ленінграді (1925). Член експертної комісії при Всесоюзному об'єднанні «Антикваріат» (з 1928) та експертно-закупівельної комісії Всесоюзного комітету у справах мистецтв (з 1936). Автор кількох монографій, зокрема «Михаил Александрович Врубель. Жизнь и творчество» (1911) та «Русская академическая школа в XVIII веке» (1934), упорядник видання «Переписка Л. Н. Толстого и Н. Н. Ге» (1930), автор численних статей з історії українського, російського та західноєвропейського мистецтва, рецензій і хронікальних заміток. Зібрав кілька тисяч гравюр і рисунків західноєвропейських і російських майстрів. У 1925 році через Д. Щербаківського передав Всеукраїнському музею ім. Т. Шевченка колекцію художніх творів, серед яких – портрет В. Закревського й акварель «Жінка в ліжку» роботи Т. Шевченка, альбом «Souvenir d'Orenbourg», а також парний портрет І. Сошенка та Я. Заболотського роботи П. Заболотського. Нині можна натрапити на помилкове твердження, ніби вони надійшли до музею завдяки зусиллям Ф. Ернста [73, с. 28]. Архів зберігається в Державному ермітажі (ф. 7). [126; 105; 15].

³⁷ Біографічна комісія словника діячів України обрала Ф. Ернста редактором відділу діячів мистецтва 2 березня 1919 року (Спільне зібрання затвердило його в цьому статусі 8 березня) [4, с. 66]. Д. Щербаківський з 1919 року також брав участь у роботі згаданої комісії [86, с. 17], у його архіві, окрім бібліографічних нотаток про кілька сотень українських художників, різьбярів, золотарів тощо, збереглися списки майстрів та «Інструкція для співробітників Постійної комісії для складання Біографічного словника українських діячів при Українській академії наук» [65]. 7 лютого 1920 року Ф. Ернст став головою комісії для складання словника діячів українського мистецтва УНТ [35, с. 161].

ІРИНА ХОДАК. ЛИСТИ ФЕДОРА ЕРНСТА ДО ДАНИЛА ЩЕРБАКІВСЬКОГО...

³⁸ **Сажин Михайло Макарович** (1818, м. Галич, нині Костромської області, РФ – 1885, Омськ, нині обласний центр РФ) – художник. Працював переважно в галузі пейзажу. Навчався в Імператорській академії мистецтв у Санкт-Петербурзі (1834–1840), яку закінчив із званням некласного художника. Пенсіонер Товариства заохочення художників. У 1855 році за твір «Внутрішній вид Софійського собору в Києві» отримав звання академіка. У 1844 році приїхав до Києва, навесні 1846 року разом із Шевченком оселився в будинку на Козинині болоті і працював над альбомом видів Києва. Після Шевченкового арешту в 1847 році в нього залишилися речі й твори приятеля. Деякі краєвиди Києва, підписані М. Сажиним, нині вважають власне Шевченковими [92, с. 259–261; 70; 99; 139].

³⁹ Ідеться про будинок, збудований у Гурзуфі в 1808–1811 роках герцогом **Арманом Дю Плессі де Рішельє**, у якому 1820 року зупинявся О. Пушкін. Нині тут функціонує Музей О. С. Пушкіна.

⁴⁰ Кримський відділ у справах музеїв і охорони пам'яток мистецтва, старовини та народного побуту (російською – Крымский отдел по делам музеев и охраны памятников искусства, старины и народного быта).

⁴¹ У 1922 році Ф. Ернст виявив у Державному ермітажі в Петрограді акварельний краєвид Києва роботи Гроде, який надійшов до установи з місцевого музейного фонду. На жаль, тоді йому не вдалося перекопати керівництво Ермітажу передати твір Першому державному музею в Києві [26, с. 404–405]. Лише 1930 року краєвид поповнив колекцію київського музею [73, с. 43].

⁴² **Ряппо Ян Петрович** (30.03/ 11.04.1880, Вероський повіт, Естонія – 14.04.1958, Таллін, похований у Києві) – радянський функціонер, педагог. У 1899–1904 роках працював на заводі Вестінгауза в Петербурзі, де долучився до соціалістичних гуртків. Закінчив Петербурзький університет (1909). Викладав у навчальних закладах Естонії та Петербурга. Брав участь у встановленні більшовицької влади на півдні України, очолював відділи освіти в Миколаєві (1919) й Одесі (1920). У 1921–1928 роках працював у Наркоматі освіти УСРР на посадах заступника наркома освіти, керівника Головного управління профосвіти, науково-методичного комітету та Укрнауки. Редактор журналу «Шлях освіти» (1922–1927). Завідувач секції системи освіти Українського науково-дослідного інституту педагогіки. Нарком легкої промисловості УСРР (1932–1934). У 1940-х роках – співробітник Наркомату освіти Башкирської АРСР, директор московської філії видавництва «Радянська школа», директор науково-методичного кабінету заочної педагогічної освіти Міністерства освіти УРСР. Автор низки праць з освітньої політики [39].

⁴³ Очевидно, ідеться про дружину Яна Петровича Ряппо – Анфісу Йосипівну.

⁴⁴ Ідеться про Євгена Олександровича Дзбановського – секретаря Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка.

⁴⁵ **Білокурський Осип Миколайович** (17.06.1883, м. Коломия, нині Івано-Франківської

області – 26.03.1943, м. Алма-Ата, нині м. Алмати, Республіка Казахстан) – керамолог, педагог, організатор освіти. Закінчив Коломийську гончарну школу (1908). Викладач Миргородської художньо-промислової школи (1908–1909), завідувач майстерні (1920–1923), директор (1925–1926) Миргородського художньо-керамічного технікуму. Керував керамічними школами на Полтавщині, Київщині, Слобожанщині. Інспектор Наркомату освіти УСРР (1923–1925, 1926–1932). Автор кількох популярних праць і підручників, серед них – «Як робити глиняну посуду» (1911), «Керамічна технологія» (1928), «Кахлярство» (1932) [122, с. 37–38].

⁴⁶ **Врона Іван Іванович** (29.09.1887, с. Отроч, нині Янівського повіту Люблінського воєводства, Республіка Польща – 5.01.1970, Київ) – радянський функціонер, публіцист. Член української партії соціалістів-революціонерів-боротьбистів (комуністів) й КП(б)У (1920–1933), КПРС (з 1958). Кандидат мистецтвознавства (1947, 1951). Заслужений працівник культури УРСР (1968). Закінчив класичну гімназію в Холмі (1907) і юридичний факультет Московського університету (1914). Навчався в художній студії К. Юона в Москві (1912–1914) і на живописному факультеті Української академії мистецтва (1918–1920). Працював помічником присяжного повіреного в Москві (1914–1915), начальником санітарної бригади на фронті та контролером Всеросійського земського союзу в Москві (1915–1917). Наприкінці 1917 року виїхав в Україну, де обіймав посади помічника юрисконсульта Київського округу водних шляхів (1918–1919), комісара з ліквідації церковного майна, члена колегії обвинувачів Київського ревтрибуналу й Верховного касаційного суду УСРР (1919), члена Губюсту в Києві (1919–1920), члена волосної губернської трійки, в.о. секретаря Волинського губкому КП(б)У, завідувача Волинської губернської робітничо-селянської інспекції і заступника голови губвиконкому в Житомирі (1920–1921). У 1921–1924 роках працював у Харкові заступником завідувача сектору мистецтв, завідувачем відділу художньої освіти Наркомату освіти УСРР та організаційного відділу НКВС УСРР. Ректор Київського художнього інституту (1924–1930), голова Асоціації революційного мистецтва України (1926–1930), директор Музею мистецтв ВУАН (1925–1928), науковий співробітник Науково-дослідної кафедри мистецтвознавства і Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів (1925–1933), професор Київського інституту кінематографії, Музично-драматичного інституту, Київського художнього інституту (1930–1933), завідувач Київської філії Держвидаву УСРР (1930–1932), завідувач сектору літератури та мистецтва Київського обкому КП(б)У. У 1933 році заарештований і засуджений до п'яти років виправно-трудова таборів. Покарання відбував у БАМлазі (1934–1936). У 1936 році звільнений достроково, 1943 року реабілітований. Після звільнення працював художником-графіком і ретушером у Москві (1936–1939), старшим науковим співробітником у Художньо-історичному музеї в Загорську (1939), викладачем у середніх школах Можайська (1939–1941) і с. Теньки Татарської АРСР (1941–1942), університеті в Ташкенті (1942–1944).

APXIB

Після війни обіймав посади старшого наукового співробітника Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (1944–1950), викладача й завідувача кафедри історії мистецтва Київського художнього інституту (1945–1947), ученого секретаря Софійського заповідника (1944–1945), архітектора Кабінету історії та теорії архітектури, старшого й молодшого наукового співробітника Інституту історії та теорії архітектури Академії архітектури УРСР (1945–1952). У 1952 році звільнений через невідповідність свого фаху профілю установи, поновлений за рішенням суду, невдовзі звільнився за власним бажанням [75]. У 1956–1970 роках – завідувач сектору Науково-дослідного інституту теорії, історії архітектури та будівельної техніки Академії будівництва та архітектури УРСР (з 1964 року – Науково-дослідний інститут теорії, історії архітектури та перспективних проблем радянської архітектури Держцивільбуду УРСР). Автор численних статей з оглядом мистецького життя та проблем художньої освіти, монографічних розвідок про А. Петрицького, К. Трохименка (1957), М. Дерегуса (1958), А. Петрицького (1968) та ін. Співатор Історії українського мистецтва в шести томах. Архів зберігається в ЦДАМЛМ України (ф. 358). Останнім часом постать І. Врони здебільшого розглядається в советсько-імперському дискурсі [47; 90; 46].

⁴⁷ **Бурачек Микола Григорович** (16.03.1871, Летичів, нині смт, районний центр Хмельницької області – 12.08.1942, Харків) – художник, педагог, історик мистецтва. Заслужений художник УРСР (1936). Заслужений діяч мистецтв УРСР (1941). Працював переважно у галузі пейзажу, сценографії. Після закінчення Кам'янець-Подільської гімназії (1888) вступив до Київського університету Св. Володимира, але невдовзі за участь у студентських протестах був відрахований і засланий до Сибірської губернії. У 1891–1905 роках працював актором, створював декорації для театральних вистав, публікував рецензії та оповідання в періодичних виданнях. У 1890-х роках відвідував Київську рисувальну школу М. Мурашка, у 1905–1910 роках навчався в Краківській академії мистецтв, у 1910–1912 – удосконалював майстерність у Парижі. Професор, керівник майстерні пейзажу Української академії мистецтва (1917–1920). Один із засновників Асоціації революційного мистецтва України, член Об'єднання сучасних митців України. Директор Харківського художнього технікуму (1925–1927), професор Харківського художнього інституту (1927–1931). Науковий співробітник Галереї картин Т. Г. Шевченка в Харкові (1931), редактор тому малярської спадщини Т. Шевченка (1934). Автор низки статей з проблематики образотворчої спадщини Т. Шевченка та вступної статті до альбому «Великий народний художник» (1939), спогадів про Г. Нарбута (1927), монографії про М. Самокиша (1930). [25; 1; 116, с. 29–30].

⁴⁸ У 1921 році М. Бурачек залишив Київ і до 1925 року жив у Кашперівці, Дзюнькові, Погребищі, працював як режисер і актор аматорських театрів, викладав у школах і фабрично-заводських училищах.

⁴⁹ **Макаренко Микола Омелянович** (4/17.02.1877, с. Москалівка, нині Роменського району Сумської об-

ласті – 4.01.1938, Новосибірськ) – історик мистецтва, археолог, музейник, педагог. У 1905 році закінчив Центральне училище технічного малювання барона О. Штігліца та Археологічний інститут у Петербурзі. Викладач графічних мистецтв (1905–1918), лектор історії мистецтва (1905–1919) у школі Товариства заохочення художеств. Лектор історії російського мистецтва на Вищих жіночих архітектурних курсах Міністерства торгівлі та промисловості (1913–1919). У 1905–1919 роках працював в Ермітажі («причислений», кандидатом, асистентом, зберігачем). Віце-директор Музею Товариства заохочення художеств (1916–1917), товариш голови комісії з орнаменту народів Росії при Імператорському географічному товаристві (1917–1918). Упродовж 1902–1919 років за дорученням Імператорської археологічної комісії, Імператорського археологічного товариства та інших інституцій здійснював щорічні археологічні та мистецтвознавчі дослідження в різних регіонах Росії [62]. Голова Секції мистецтв та археологічної УНТ / ВУАН (з 1919). Директор Музею мистецтв ВУАН (1920–1924). Голова археологічної, малярської й різьбарської секцій мистецького відділу Інституту української наукової мови (з 1925), комісії студіювання пам'яток монументального малярства мистецького відділу ВУАКУ (з 1926), комісії мистецтва книги УНІКу (з 1926) та ін. У 1934 році заарештований і засуджений до трьох років заслання. Попри вирок, відмовився підписати акт про можливість руйнування Михайлівського Золотоверхого собору. У 1936 році засуджений до трьох років виправотвордових таборів. Наприкінці 1937 року знову заарештований і засуджений до найвищої міри покарання. Реабілітований 1989 року [60; 61; 49].

⁵⁰ **Меженко (Іванов) Юрій Олексійович** (6/18.06.1892, Харків – 24.11.1969, Київ) – книгознавець, бібліограф. Закінчив Московський університет (1917). Директор Головної книжкової палати України (1919), Всенародної бібліотеки України (1920–1922), УНІКу (1922–1931), бібліотеки АН УРСР (1945–1948). Редактор журналу «Бібліологічні вісті» (1923–1931) та «Трудів УНІКу» (1926–1930). У 1934–1945 роках працював у Державній публічній бібліотеці ім. М. Салтикова-Щедріна в Ленінграді. У 1960–1962 роках завідував редакцією бібліографії Головної редакції «Української радянської енциклопедії» в Києві. Зібрав велику колекцію Шевченкіани (нині – в Інституті літератури ім. Т. Шевченка НАН України) [138; 108; 102].

⁵¹ Ф. Ернст одружився з Тамарою Львівною Байковою 8 серпня 1926 року в Одесі. Удова вченого в спогадах розповіла про знайомство з майбутнім чоловіком та одруження [4, с. 274–281].

⁵² **Волянський Іван Тихонович** (4.12.1880, м. Юзвин, нині с. Некрасове Вінницького району Вінницької області – 1949, Київ) – мовознавець, педагог, організатор художньої освіти. Навчався у Волинській духовній семінарії (1895–1901), на юридичному факультеті Юр'ївського університету (1901–1903) та історико-філологічному факультеті Київського університету Св. Володимира (1910–1915). У 1905–1920 роках – викладач історії, географії, російської мови, завідувач Київської худож-

ТРИНА ХОДАК. ЛИСТИ ФЕДОРА ЕРНСТА ДО ДАНИЛА ЩЕРБАКІВСЬКОГО...

ньо-промислової ремісничої навчальної майстерні друкарської справи. У 1921–1936 роках викладав українську мову та літературу, епіграфіку, обіймав посади вченого секретаря, проректора з навчальної роботи, декана художньо-педагогічного та поліграфічного факультетів, завідувача навчальної частини, очолював кафедру художньої педагогіки в Українській академії мистецтва / Київському художньому інституті. Доцент (1931, 1946). У 1920-х роках – член колегії, інспектор мистецької освіти, уповноважений у справах українізації. Автор низки статей з питань художньої освіти. Завідувач планового відділу навчальної частини, доцент, завідувач мовної кафедри та методчастини Київського сільськогосподарського інституту (1937–1941, 1944). З 1941 року працював у Державному музеї українського мистецтва на посадах заступника директора з наукової роботи, вченого секретаря. Напередодні окупації був призначений директором цього музею, Театрального музею та Всеукраїнської бази художніх виставок. Під час окупації Києва залишився директором Державного музею українського мистецтва (до 1 квітня 1943 року). З 10 жовтня 1943 року – знову директор Державного музею українського мистецтва, а з грудня 1943 року (після створення музейної групи) до квітня 1944 року – завідувач відділу українського мистецтва. У 1948 році звільнений з Київського художнього інституту у зв'язку з тим, що навчальний план закладу не передбачав викладання предмета «українська мова». Архів зберігається в ЦДАМЛМ України (ф. 362). [100; 116, с. 36–37].

⁵³ Ідеться про першу дружину Г. Нарбута – Віру Павлівну Лінкевич (народжену Кир'якову) (1892–1981) [4, с. 292]. Вона залишила спогади про чоловіка [71].

⁵⁴ **Стешенко Ярослав Іванович** (24.03/6.04.1904, Київ – 11.03.1939, бухта Нагаєва, Колима, РФ) – книгознавець, бібліограф. Син письменника, літературознавця, громадського і політичного діяча, генерального секретаря і міністра освіти УНР Івана Стешенка й письменниці Оксани Стешенко – доньки Михайла Старицького. Закінчив бібліотечні курси (1920) і Київський інститут народного господарства (1930). Працював робітником книжкового складу Дніпросоюзу (1919–1920), інструктором, бібліотекарем (1920–1922), науковим співробітником (1928–1929) Всенародної бібліотеки України, бібліографом, науковим співробітником УНІКу (1923–1928), в Українській книжковій палаті в Харкові (1932–1933). Один з організаторів Українського бібліологічного товариства, член його ради (1928–1929). Неодноразово заарештовувався радянськими органами безпеки. У 1933 році був засланий до Казахстану, після повторного арешту 1936 року – на Колиму. Реабілітований 1956 року. Підготував бібліографічні покажчики «Бібліографія української бібліографії та бібліології», «Бібліографія історії українського друкарства», «Бібліографічний покажчик книг, надрукованих українською мовою на території Росії у 1798–1916 рр.». До каталогу виставки Г. Нарбута у Всеукраїнському історичному музеї ім. Т. Шевченка уклад бібліографічний покажчик друкованих творів

майстра й літератури про нього [20, с. 111–148, 154–163]. Входяв до реколегії Нарбутівського збірника, для якого уклад бібліографічний покажчик (збірник у світ не вийшов) [45].

⁵⁵ Наприклад, учений узяв з дозволу академіка С. Єфремова на тимчасове експонування на виставці матеріали т. зв. «Діаріушу», а в Комісії з вивчення громадських течій в Україні – портрет академіка Д. Багалія та диплом С. Єфремову на звання магістра шляхології роботи Г. Нарбута [123, с. 326–327].

²⁹ Ф. Ернст написав для збірника загальний нарис про життя й творчість Г. Нарбута, а Д. Щербаківський мав підготувати розвідку «Мотиви старого українського мистецтва в творчості Г. Нарбута», але не встиг цього зробити [123, с. 333; 9, с. 225–226], тому по його смерті розвідку написав С. Таранушенко [111].

⁵⁶ Олекса Петрович Новицький.

⁵⁷ Микола Омелянович Макаренко.

⁵⁸ Працівники Всеукраїнського музейного містечка на території Києво-Печерської лаври.

⁵⁹ Очевидно, як голова Київської крайової інспектури пам'яток Ф. Ернст мав підготувати якісь матеріали для Наркомату освіти УСРР.

⁶⁰ **Адольф Густав Артурович** (1901 – 19.10.1940) – історик мистецтва, педагог, музейник. Закінчив історичний відділ Інституту народної освіти в Києві (1925) та аспірантуру при Музеї мистецтв ВУАН (1931). Працював конторником Південно-Західної залізниці (1920–1921), викладав суспільствознавство на Державних курсах бухгалтерів (1926–1928), у музичних профшколах № 7 і № 8 (1926–1930), німецьку мову в 1-й вечірній школі (1928–1930), школі ФЗУ поліграфічного виробництва (1929–1930), історію мистецтва в Художньо-індустріальній профшколі (з 1929 року), також викладав в енергетичному й електротехнічному технікумах у Києві. Секретар Київської крайової інспектури охорони пам'яток мистецтва (1926–1927). З 1926 року – лектор художньої секції лекційно-екскурсійного бюро окроплітосвіти Київщини, член екскурсійної комісії Будинку наукових робітників. Ще аспірантом займався питаннями організації та методики художньо-політосвітньої роботи, тому успішно пройшов «чистку апарату наукових працівників» у Музеї мистецтв ВУАН [74]. У 1930-х роках працював у Державному українському музеї. Автор близько півтора десятка статей про майстрів українського й західноєвропейського мистецтва, зокрібно А. Бурделя, М. Епштейна, М. Гельмана (усі – 1930), М. Пимоненка (1938), Заузе (1939), у журналах «Авангард», «Життя й революція», «Образотворче мистецтво» та ін. [19].

Література

1. *Абліцов В.* Ностальгія / Віталій Абліцов. – Л. : Світ, 2003. – 184 с. : іл.

2. Акт передачі Київським ГПУ до Першого державного музею речей, вилучених зі сховища Видулицького монастиря в Києві. Копія. 7 липня 1923 року. – Науковий архів Національного художнього музею України, спр. 7/131, арк. 22–23.

АРХІВ

3. Антонович Д. Олександр Мурашко (1875–1919) / Д. Антонович. – Прага : Вид-во укр. молоді, 1925. – 15 с. : іл.
4. Білокінь С. В обороні української спадщини : історик мистецтва Федір Ернст / Сергій Білокінь. – К., 2006. – 355 с.
5. Білокінь С. І. Кульженко Василь Стефанович / С. І. Білокінь // Українська літературна енциклопедія. – К. : УЕ ім. М. П. Бажана, 1995. – Т. 3 : К–Н. – С. 98.
6. Білокінь С. І. Нарбутівський збірник / С. І. Білокінь // Збереження історико-культурних надбань Глухівщини : матеріали Другої наук.-практ. конф., 17 квітня 2003 р. / Держбуд України, Держ. іст.-культ. заповідник у м. Глухові. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2003. – С. 76–85.
7. Білокінь С. Про видання, заборонені на стадії верстки, або тиражі яких було знищено : (1920–1941) / Сергій Білокінь // До джерел : зб. наук. пр. на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя : у 2 т. – К. ; Л., 2004. – Т. 2. – С. 554–602.
8. Білокінь С. Просвітителі / Сергій Білокінь // Журнали «Искусство и печатное дело», «Искусство. Живопись. Графика. Художественная печать», «Искусство в Южной России» : указат. содержания / авт.-сост. А. Рудзицкий. – К., 1991. – С. I–VIII.
9. Білокінь С. І. Спогади Данила Щербаківського про Г. Нарбута / С. І. Білокінь // Збереження історико-культурних надбань Сіверщини : матеріали Четвертої наук.-практ. конф., 21–22 квітня 2005 р. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2005. – С. 218–233.
10. Білокінь С. Сторінками загиблого «Діаріуша» / Сергій Білокінь // Пам'ятки України : історія та культура. – 1998. – Чис. 1. – С. 30–57.
11. Бломквист Е. Л. А. Динцес (Некролог) / Е. Бломквист, М. Каменская, В. Фалеева // Советская этнография. – 1949. – № 1. – С. 203–208.
12. Болгарова М. Ю. Напрестольний хрест роботи Івана Равича з колекції Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника / Болгарова М. Ю., Шелапов С. М. // Могилянські читання 2008 : зб. наук. пр. – К., 2009. – С. 466–472.
13. Бонь О. І. Академік Олекса Петрович Новицький : наукова та громадська діяльність / Олександр Бонь. – К. : Рідний край, 2004. – 219 с.
14. Боньковська С. Церковний художній метал / С. Боньковська // Історія декоративного мистецтва України : у 5 т. / гол. ред. Г. Скрипник. – К., 2007. – Т. 2 : Мистецтво XVII–XVIII ст. / наук. ред. Т. Кара-Васильєва. – С. 157–180.
15. Булаєвська Н. Людина семи талантів. До 140 річчя від дня народження С. П. Яремича / Наталія Булаєвська // Відлуння віків. – 2010. – № 1 (12). – С. 61–66.
16. Бурачек М. О. О. Мурашко. Перша характеристика / М. Бурачек // Мистецтво. – 1919. – Чис. 5–6. – С. 26–31.
17. Велігоцька Н. Художник, вчений / Ніна Велігоцька, Василь Нагай // Народна творчість та етнографія. – 1970. – № 1. – С. 60–63.
18. Вилучення церковних цінностей із сейфів та церков УСРР. [1920-ті роки]. – Науковий архів Інституту археології НАН України (далі – НА ІА НАНУ), ф. 9, спр. 62.
19. Г. А. Адольф : 1901–1940 : [некролог] // Образотворче мистецтво. – 1940. – № 12. – С. 32.
20. Георгій Нарбут : посмертна виставка творів / Всеукр. іст. музей ім. Т. Шевченка. – [К.] : ДВУ, 1926. – 170 с. : іл.
21. Гетьман Д. Василь Щавинський та його внесок у справу повернення українських культурних цінностей / Денис Гетьман // Київська старовина. – 2006. – № 6. – С. 124–130.
22. Динцес Л. Кантата на XXX-річчя наукової діяльності Хведора Ернстенка. [1923]. – НА ІА НАНУ, ф. 9, спр. 233, арк. 1.
23. Динцес Л. Открытие посмертной выставки проф. А. А. Мурашко / Лев Динцес // Пролетарская правда. – 1922. – 8 дек.
24. Домбровський О. Вадим Щербаківський як історик / Олександр Домбровський // Київ. – Філадельфія, 1957. – № 5. – С. 193–197.
25. Дюженко Ю. Микола Бурачек / Ю. Дюженко. – К. : Мистецтво, 1967. – 88 с. : іл.
26. Ернст Ф. Види Києва середини XIX віку, що їх писав художник Гротте / Ф. Л. Ернст // Записки історично-філологічного відділу УАН. – 1927. – Кн. 13–14. – С. 404–415.
27. Ернст Ф. Д. М. Щербаківський : [некролог] / Е. // Пролетарська правда. – 1927. – 8 черв.
28. Ернст Ф. Данило Михайлович Щербаківський (Пам'яті дослідника) / Федір Ернст // Бібліологічні вісті. – 1928. – № 1. – С. 127–136.
29. Ернст Ф. Додаток до статті, уміщеної в каталозі посмертної виставки Г. Нарбута. 1926 рік. – НА ІА НАНУ, ф. 9, спр. 219, 3 арк. (без паг.).
30. Ернст Ф. Пам'яті Олександра Мурашка : 3 нагоди десятих роковин з дня смерті 15 червня 1919 р. / Федір Ернст // Пролетарська правда. – 1929. – 15 черв.
31. Ернст Ф. Подвижник музейної справи. (Пам'яті передчасно загиблого Д. М. Щербаківського) / Федір Ернст // Пролетарська правда. – 1927. – 9 черв.
32. Ернст Ф. Портретист Гольпайн / Федір Ернст // Український музей / за ред. П. Курінного, Ф. Ернста, Д. Щербаківського, М. Рудинського та С. Гілярова; Управління наук. установами УСРР. – К., 1927. – Зб. 1. – С. 95–120.
33. Ернст Ф. Посмертна виставка картин Олександра Мурашко в Києві / Ф. Ернст // Червоний шлях. – 1923. – № 2. – С. 267–269.
34. Ернст Ф. Посмертна виставка творів Г. І. Нарбута у Києві / Ф. Ернст // Червоний шлях. – 1923. – № 1 (квітень). – С. 263–264.
35. Ернст Ф. Протоколи засідань Секції мистецтв Укр. наукового т-ва в Києві / Ф. Ернст // Збірник Секції мистецтв [Укр. наук. тов-ва / за ред. М. Макаренка, Д. Щербаківського, Ф. Ернста]. – К., 1921. – Зб. 1. – С. 154–164.
36. Жарков Є. Послужний список професора Г. Павлуцького як джерело до вивчення біографії вченого / Євген Жарков // Шевченківська весна : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених, присвяченої 90-річчю Української револю-

ІРИНА ХОДАК. ЛИСТИ ФЕДОРА ЕРНСТА ДО ДАНИЛА ЩЕРБАКІВСЬКОГО...

- ції 1917–1920 рр. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, істор. ф-т, Наук. тов-во студентів та аспірантів. – К., 2007. – Вип. V. – Ч. 2 : Історія. – С. 155–160.
37. Живкова О. В. Колекціонер В. О. Щавінський / Живкова О. В. // Ханенківські читання : матеріали наук.-практ. конф. – К. : Київ, 2001. – Вип. 3. – С. 3–18.
38. Історія Національної академії наук України, 1924–1928 : документи і матеріали / [упоряд.: В. А. Кучмаренко, О. Г. Луговський, Т. П. Папакіна та ін.]. – К., 1998. – 762 с. – (Джерела з історії науки в Україні).
39. *Калібовець С. М.* Ряппо Ян Петрович / С. М. Калібовець // Українська біографістика. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 489–490.
40. Картины собрания М. П. Фабрициус = Tableaux Collection M. de Fabricius. – С.Пб. : Тип. Э. Э. Новицкого, 1906. – [8], 86 с.
41. *Касіян В.* Антін Середа (До виставки творів живопису та графіки в Києві) / Про мистецтво : вибрані статті / Василь Касіян. – [К. : Мистецтво, 1970]. – С. 110–116.
42. Каталог виставки картин з колекції В. О. Щавінського / Музей мистецтв ВУАН. – К., 1925. – IV, II с.
43. Каталог картин / Музей мистецтв Всеукр. акад. наук ; склав С. О. Гіляров. – К. : ВУАН, 1931. – XVI, [2], 72 с., XLVII табл.
44. Каталог посмертної виставки картин професора Української академії мистецтв Олександра Олександровича Мурашко (1875–1919) / Ін-т пласт. мистецтва (б. Укр. акад. мистецтв). – К., [1922]. – 7 с.
45. *Ковальчук Г. І.* Стешенко Ярослав Іванович / Г. І. Ковальчук // Українські бібліографи : Біографічні відомості. Професійна діяльність. Бібліографія / М-во культури і туризму України, Держ. закл. «Нац. парламент. б-ка України» ; авт.-уклад.: Р. С. Жданова, Н. І. Абдуллаєва, В. О. Кононенко ; наук. ред. В. О. Кононенко, Н. Я. Зайченко. – К., 2010. – Вип. 2. – С. 166–167.
46. *Ковальчук О.* Іван Врона – критик, педагог, мистецтвознавець / Остап Ковальчук // Українська академія мистецтва : дослідн. та наук.-метод. праці. – 2010. – Спец. вип. – С. 85–97.
47. *Ковальчук О.* Іван Врона як реформатор української мистецької освіти ХХ сторіччя / Остап Ковальчук // Образотворче мистецтво. – 2003. – № 4. – С. 23–26.
48. *Кравець І.* Митець багатогранного таланту (До 110-річчя від дня народження А. Х. Середи) / Іван Кравець // Українська академія мистецтва : дослідн. та наук.-метод. праці. – К., 2000. – Вип. 7. – С. 266–270.
49. *Кузьминых С. В.* «Милльон этой власти проклятий!...» (письма Н. Е. Макаренко к А. М. Тальгрену) / С. В. Кузьминых, А. Н. Усачук // История археологии: личности и школы : материалы Междунар. науч. конф. к 160-летию со дня рождения В. В. Хвойки, Киев, 5–8.10.2010 / [отв. ред. Н. И. Платонова]. – С.Пб. : Нестор-История, 2011. – С. 195–216.
50. *Кузьмін Є.* Олександр Мурашко (Спогади) / Євген Кузьмін // Червоний шлях. – 1928. – № 11. – С. 240–253; № 12. – С. 200–209.
51. *Курінний П.* Вадим Щербаківський (з нагоди 70 років життя) / Петро Курінний. – Вид. 2-е, доп. – Полтава : Археологія, 1995. – 23 с.
52. *Курінний П.* Значення праць проф. Гр. Гр. Павлуцького в історії українського мистецтва / П. Курінний // Шлях перемоги. – 1954. – 20 черв.
53. Лист С. Таранушенка до Д. Щербаківського. [Липень 1921-го року]. – НА ІА НАНУ, ф. 9, спр. 168/С-744.
54. Лист С. Таранушенка до Ф. Ернста. [Липень 1921-го року]. – НА ІА НАНУ, ф. 9, спр. 168/С-746.
55. Листи Ф. Ернста до М. Біляшівського. 18 лютого, 6 грудня 1914 року. – Державний архів м. Києва (далі – ДАК), ф. 304, оп. 1, спр. 27, арк. 131–134 зв.
56. Листи Ф. Ернста до Д. Щербаківського. – НА ІА НАНУ, ф. 9, спр. 168/Е-366–371, 384–386.
57. Листування в справі повернення церковно-історичних цінностей з Москви. 1922–1923 роки. – НА ІА НАНУ, ф. 9, спр. 170, арк. 1–401.
58. Листування з видавництвами щодо видання робіт Д. М. Щербаківського («Українське мистецтво», «Українське народне мистецтво», «Українські килими», «Збірник пам'яті Нарбута» та ін.). 1923–1927 роки. – НА ІА НАНУ, ф. 9, спр. 61, арк. 1–150, 1–157.
59. *Лукомский Г.* Венок на могилу пяти деятелей искусства. Памяти: Е. И. Нарбута, В. Л. Модзалевского, А. А. Мурашко, К. В. Шероцкого и П. Я. Дорошенко / Г. Лукомский. – Берлин : Грани, [1925]. – 32 с. : ил.
60. *Макаренко Д. Є.* Микола Омелянович Макаренко / Д. Є. Макаренко. – К. : Наук. думка, 1992. – 168 с. : іл. – (Науково-біографічна серія).
61. *Макаренко Д. Є.* Шлях до храму / Д. Є. Макаренко. – К. : Хрещатик, 2006. – 127 с. : іл.
62. *Макаренко М. О.* Життєпис. [1921]. – ІР НБУВ, ф. 1, спр. 26200, арк. 9–9 зв.
63. *Малаков Д.* Поляки в Києві у ХХ столітті / Д. Малаков // Пам'ять століть. – 2005. – № 6. – С. 98–103.
64. Матеріали комісії Укрнауки з обстеження Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка (протоколи, звіти, доповідні записки, акти та інші документи). 1927 рік. – ЦДАВО України, ф. 166, оп. 7, спр. 586, арк. 1–130.
65. Матеріали Д. Щербаківського про діячів науки та культури в Україні (уривки статей, друковані запрошення, анкети, нотатки тощо). – НА ІА НАНУ, ф. 9, спр. 71, арк. 1–50.
66. Микола Федотович Біляшівський (1867–1926): бібліограф. покажч. / Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури ; [авт.-уклад. Примак А. Ф., відп. ред. Ківшар Т. І.]. – К., 2009. – 59 с.
67. *Михайлів Ю.* Майстер фарби й кольориту. 1875–1919. (З нагоди десятих роковин з дня смерті О. Мурашка) / Юхим Михайлів // Життя й революція. – 1929. – № 10. – С. 138–154.
68. *Мішнєва О.* Видатний золотар Іван Равич / Олена Мішнєва // Українська культура. – 1998. – № 7. – С. 24–25.
69. *Мішнєва О. І.* Іван Равич – видатний український золотар доби бароко / О. І. Мішнєва // Лаврський альманах. – К., 2001. – Вип. 3. – С. 127–129.

АРХІВ

70. Н. С. Сажин Михаил Макарович / Н.С. // Русский биографический словарь / издан под наблюдением А. А. Половцова. – С.Пб. : Тип. В. Демакова, 1904. – Т. [18]: Сабанеев – Сыслов. – С. 54.
71. *Нарбут-Линкевич В. П.* Георгий Нарбут. Неизвестные страницы личной жизни / В. П. Нарбут-Линкевич ; [сост. Л. Нарбут]. – [Черкасы : Изд. Чабаненко Ю. А., 2010]. – 147 с. : ил.
72. *Нестуля О.* Доля церковної старовини в Україні, 1917–1941 рр. : у 2 ч. / Олексій Нестуля. – Ч. 1 : 1917 р. – середина 20-х років. – К., 1995. – 280 с. : іл.
73. *Нестуля О. О.* Федір Людвигович Ернст і його щоденник «Художній відділ» 1925–1933 рр. / О. О. Нестуля, С. Ж. Веземська ; Укоопспілка, Полтав. ун-т спожив. кооперації України, кафедра філософії та політології. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. – 242 с. : іл.
74. Особова справа Г. А. Адольфа. – ДАК, ф. Р-360, оп. 1, спр. 8, арк. 1–5.
75. Особова справа І. Врони. – ЦДАВО України, ф. 4802, оп. 1 л, спр. 35, арк. 129–277.
76. Особова справа С. А. Тарнушенка. – ЦДАМЛМ України, ф. 581, оп. 2, спр. 401, 28 арк.
77. *Осташко Т. С.* Кульженко Василь Степанович / Т. С. Осташко // Енциклопедія історії України. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 5 : Кон–Кю. – С. 473.
78. Отдел «Старый Киев» // Киевская мысль. – 1914. – 4 февр.
79. *Павловський В.* Василь Григорович Кричевський : життя і творчість : монографія / Вадим Павловський. – Нью-Йорк : УВАН у США, 1974. – 222 с., [122] с. іл.
80. Пам'ятки історії та культури України : каталог-довідник / Горбик В. О. (кер. автор. колект.), Гаврилюк Л. О., Денисенко Г. Г. [та ін.] – К., 2007. – Зощ. 2 : Каталог-довідник пам'яток історії та культури України : м. Київ. – 277 с.
81. *Пастернак Я.* Вадим Щербаківський – археолог-дослідник / Ярослав Пастернак // Київ. – Філадельфія, 1957. – № 1. – С. 32–40.
82. *Перетц В.* Василь Олександрович Щавинський (Некролог) / В. Перетц // Україна. – 1925. – Кн. 3. – С. 188–191.
83. *Петренко М. З.* Видатний майстер-золотар / М. З. Петренко // Народна творчість та етнографія. – 1965. – № 6. – С. 66–71.
84. *Петренко М. З.* Українське золотарство XVI–XVIII ст. / М. З. Петренко. – [К. : Наук. думка, 1970]. – 280 с. : іл.
85. Полтавський археологічний збірник. – Полтава : Археологія, 1995. – Вип. 4 : Пам'яті В. М. Щербаківського (1876–1957). – 207 с. : іл.
86. Постійна комісія УАН–ВУАН для складання Біографічного словника діячів України, 1918–1933 : документи, матеріали, дослідження / [авт.-упоряд. С. М. Ляшко]. – К., 2003. – 688 с.
87. *Преловська І. М.* Архівно-слідча справа протоієрея УАПЦ Юрія Красицького як джерело до вивчення Софійського осередку Української автокефальної православної церкви в 1920-х роках /
- І. М. Преловська // Лаврський альманах. – К., 2008. – Вип. 22. – С. 93–102.
88. Протокол огляду Комісією ЦКОПСІМу пошкоджень пам'яток старовини і мистецтва, спричинених бомбардуванням Києва 17–26 січня 1918 року. 22 лютого – 21 червня 1918 року. – НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 1, арк. 1–19.
89. Проф. В. А. Обремський : [некролог] // Архітектура Радянської України. – 1940. – № 11. – С. 3 обкл.
90. *Пучков А.* Вибрані місця з біографії Івана Івановича Врони / Андрій Пучков // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження художньої спадщини. – 2009. – Вип. 6. – С. 321–368.
91. *Пучков А.* Мистецтвознавча особистість і доля її спадщини. Про Григорія Григоровича Павлуцького / Андрій Пучков // Мистецтвознавство України : зб. наук. праць. – К., 2012. – Вип. 12. – С. 353–358.
92. *Рамазанов Н.* Матеріали для історії художеств в Росии / Николай Рамазанов. – М. : Губерн. тип., 1863. – Кн. 1. – 312 с.
93. Российский государственный военно-исторический архив : путеводитель : в 4 т. / отв. ред. И. О. Гаркуша. – М. : РОССПЭН, 2008. – Т. 3. – 535 с.
94. *Рубан-Кравченко В.* Кричевські і українська художня культура XX століття. Василь Кричевський / Валентина Рубан-Кравченко. – К. : Криниця, 2004. – 704 с. : іл.
95. С. А. Тарнушенка та проблеми вивчення мистецтва Слобожанщини XVIII–XIX століть : тези доп. та повідомлень наук.-теорет. конф., присвяченої 100-річчю від дня народження Стефана Андрійовича Тарнушенка (1889–1976) / уклад. : С. І. Побожій, О. Д. Кузьменко. – Суми, 1989. – 29 с.
96. С. Т. В. М. Щавинський / С. Т. // Среди коллекционеров. – 1924. – Сент. – дек. – С. 61.
97. Сведения о заседаниях Исторического общества Нестора-летописца за ноябрь и декабрь 1903 г. // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. – 1904. – Кн. 18. – Вып. 1. – С. 15–38.
98. *Середа А.* Автобіографія. 1947 рік. – ЦДАМЛМ України, ф. 375, оп. 1, спр. 301, арк. 1–4.
99. *Сімзен-Сичевський О.* Художник старого Києва, Шевченків приятель М. М. Сажин / О. Сімзен-Сичевський // Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва. – К., 1930. – Зб. 1. – С. 364–376.
100. *Скрицька Л. О.* Волянський Іван Тихонович / Л. О. Скрицька // Енциклопедія сучасної України. – К., 2006. – Т. 5 : Вод–Гн. – С. 147.
101. Собрание картин В. А. Щавинского. – Пг. : Издание Общины св. Евгении, 1917. – VI, [2], 184 с.; 46 л. илл.
102. *Соколинский Е. К.* Библиограф на ветрах истории / Е. К. Соколинский ; Росс. нац. б-ка. – С.Пб., 1998. – 248 с. – (Деятели Российской национальной библиотеки).
103. *Станицина Г. О.* Архівні документи щодо зусиль Всеукраїнської академії наук (ВУАН) з рятування музейних цінностей, що вилучались для допомоги голодуючим у 1922 р. / Г. О. Станицина // Археологія. – 2006. – № 2. – С. 63–76.

ІРИНА ХОДАК. ЛИСТИ ФЕДОРА ЕРНСТА ДО ДАНИЛА ЩЕРБАКІВСЬКОГО...

104. Станіцина Г. О. Архівні документи про повернення церковних цінностей музейного значення в 1923 р. / Г. О. Станіцина // Археологія. – 2008. – № 1. – С. 60–70.
105. Степан Петрович Яремич : в 3 т. – С.Пб. : Сад искусств, 2005. – Т. 1 : Оценки и воспоминания современников. Статьи Яремича о современниках / [сост. И. И. Выдрин, В. П. Третьяков]. – 261 с. : ил.; Т. 2 : О Врубеле. Монография, статьи, переписка / [сост. И. И. Выдрин, В. П. Третьяков]. – С. 263–438; СПб. : Крига ; Сад искусств, 2009. – Т. 3 : Переписка С. П. Яремича с А. Н. Бенуа. А. Н. Бенуа о коллекции С. П. Яремича. Статьи С. П. Яремича и другие материалы / [сост. В. П. Третьяков]. – 353 с. : ил.
106. Стецюк В. Вадим Щербаківський / В. Стецюк // Свобода. – Джерсі-Сіті ; Нью-Йорк, 1957. – 24 січ.
107. Сторчай О. Мистецька освіта в Київському університеті (1834–1924 рр.) / Оксана Сторчай ; Нац. акад. наук України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. – К. : Щек, 2009. – 335 с.
108. Стрішенець Н. В. Бібліографічна спадщина Юрія Меженна / Н. В. Стрішенець. – К., 1997. – 144 с.
109. Тавровский В. «Гитарист» В. А. Торопинина – живописный памятник русской семиструнной гитаре [Электронный ресурс] / Виктор Тавровский // История гитары в лицах. – 2012. – № 2. – Режим доступа : www.guitar-times.ru/pages/magazine/no2_p12.htm.
110. Таранушенко С. Згадка про Нарбута / Стефан Таранушенко // Бібліологічні вісті. – 1927. – № 1. – С. 106–107.
111. Таранушенко С. Мотиви старого українського мистецтва в творах Нарбута. Стаття. 1928 рік. – АНФРФ ІМФЕ, ф. 13, спр. 247, арк. 1–54.
112. Таранушенко С. А. Наукова спадщина. Харківський період. Дослідження 1918–1932 рр. : монографічні видання, статті, рецензії, додатки, таранушенкознавчі студії, ілюстрації, довідкові матеріали / [упоряд. О. О. Савчук, М. М. Красиков, С. І. Білокінь ; передм. С. І. Білокіня ; підготовка тексту та прим. О. О. Савчука, М. М. Красикова ; авт. післямови та наук. ред. М. М. Красиков]. – Х. : Вид. Савчук О. О., 2011. – 692 с., 702 іл. – (Слобожанський світ ; вип. 1).
113. Тарахан-Береза З. Святиня : науково-історичний літопис Тарасової гори / З. П. Тарахан-Береза. – К. : Родовід, 1998. – 543 с. : іл.
114. Тимофієнко В. Зодчі України кінця XVIII – початку XX століть : біограф. довідник / В. Тимофієнко. – К. : НДІТІАМ, 1999. – 477 с.
115. Толкачев З. Проти петлюрівської контрабанди на фронті мистецтвознавства / З. Толкачев, Є. Холостенко, С. Томах, В. Овчинніков // Пролетарська правда. – 1933. – 8 трав.
116. Українська академія мистецтва. – К., 2008. – Спец. вип. : професори НАОМА (1917–2007). – 224 с. : іл.
117. Українська архівна енциклопедія / Держ. ком. архівів України, Укр. нді архів. справи та документознавства ; [гол. редкол. І. Б. Матяш]. – К., 2008. – 881 с. : іл.
118. Українські культурні цінності в Росії: на шляху до діалогу. 1926–1930 : [зб. док.] / авт.-упоряд. О. Нестуля, С. Нестуля. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2002. – 333 с., 15 арк. іл. – (Повернення культурного надбання України: документи свідчать ; вип. 3).
119. Ульяновський В. Вадим Щербаківський: життя, наукова діяльність, доля творчої спадщини / Василь Ульяновський // Щербаківський В. Українське мистецтво : вибрані неопубліковані праці / Вадим Щербаківський. – К. : Либідь, 1995. – С. 5–101.
120. Ульяновський В. «Твій інтелект дуже великий і універсальний, а душа... багато міцніша» : Вадим Щербаківський у самооцінках і сприйнятті сучасників / Василь Ульяновський // Пам'ятки України : історія та культура. – 2007. – Чис. 4: Спецвипуск «Вадим Щербаківський». – С. 2–20.
121. Фармаковський М. Праці В. А. Щавинського в галузі археологічної технології / Мстислав Фармаковський // Записки історично-філологічного відділу УАН. – К., 1925. – Кн. 6. – С. 259–261.
122. Ханко В. Миргородський мистецький словник (кінець XVII – початок XXI сторіччя) : персоналії / Віталій Ханко. – Полтава, 2005. – 370 с. : іл.
123. Ходал І. Данило Щербаківський і Георгій Нарбут / Ірина Ходал // Українська академія мистецтва : дослідн. та наук.-метод. праці. – К., 2006. – Вип. 13. – С. 319–333.
124. Ходал І. Концепція історії українського мистецтва Данила Щербаківського / Ірина Ходал // Мистецтвознавство України : зб. наук. пр. – К., 2009. – Вип. 10. – С. 265–275.
125. Ходал І. О. Наукова діяльність Данила Щербаківського в контексті історії українського мистецтвознавства першої третини XX століття : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.05 / Ходал Ірина Олександрівна. – К., 2010. – 451 с. : іл.
126. Ходал І. Художня освіта в Київській школі друкарської справи: традиції, персоналії, мистецькі пріоритети / Ірина Ходал // Друкарство. – 2004. – № 3. – С. 86–90.
127. Чепелик В. В. Український архітектурний модерн / В. В. Чепелик. – К. : КНУБА, 2000. – 378 с. : іл.
128. Шостак О. Д. Західноєвропейська гравюра із зібрання В. О. Щавинського у колекції Музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків / О. Д. Шостак // Ханенківські читання : матеріали наук.-практ. конф. – К. : Кий, 2001. – Вип. 3. – С. 19–27.
129. Щавинський В. М. П. Фабрициус / В. Щ. // Старые годы. – 1915. – Июль – авг. – С. 116.
130. Щеглов Г. Э. Хранитель. Жизненный путь Федора Михайловича Морозова / Г. Э. Щеглов. – Минск : ВРАТА, 2012. – 366 с., 73 с. цв. ил.
131. Щербаківський Д. Золотарська оправа книжки в XVI–XIX століттях на Україні / Д. Щербаківський // Бібліологічні вісті. – 1924. – № 1–3. – С. 101–113.
132. Щербаківський Д. Малюнки В. Закревського. Матеріали та чернетка статті. [1920-ті роки]. – НА ІА НАНУ, ф. 9, спр. 156, 38 + 63 арк.
133. Щербаківський Д. Малюнки Дж. Джемса з його подорожі по Україні / Д. Щербаківський // Україна. – К., 1926. – Кн. 4. – С. 54–61.

АРХІВ

134. *Щербаківський Д.* Оправа книжок у київських золотарів XVII–XVIII ст. / Данило Щербаківський // Труды Українського наукового інституту книгознавства. – К. : ДВУ, 1926. – Т. 1 : Українська книга XVI–XVII–XVIII ст. – С. 353–400.

135. *Щербаківський Д.* Рисунки В. Петрова. Чернетка статті. [1920-ті роки]. – НА ІА НАНУ, ф. 9, спр. 158, 12 арк.

136. *Эрнст Т.* Разобранная церковь села Новые Петровцы / Теодор Эрнст // Искусство в Южной России. – 1913. – № 9–10. – С. 451–453.

137. *Эрнст Ф.* Художественные сокровища Киева, пострадавшие в 1918 году / Феодор Эрнст. – К. : Гуро, 1918. – 20, [2] с. : ил.

138. Юрій Олексійович Меженко (1892–1969) : матеріали до біографії / НАН України, ЦНБ ім. В. І. Вернадського ; сост. Ігнатова Т. А. ; ред. О. Онищенко. – К., 1994. – 175 с. (Науково-довідкові видання з історії України ; вип. 31).

139. *Яцюк В.* «Святий Київ наш великий...» / Володимир Яцюк // Літературна Україна. – 2000. – 9 берез.

РЕЗЮМЕ / SUMMARY

Відомі українські мистецтвознавці Д. Щербаківський (1877–1927) і Ф. Ернст (1891–1942), які впродовж тривалого часу плідно співпрацювали у сфері охорони пам'яток, у науково-дослідних, музейних і навчальних закладах, не залишили багатого епістолярію. В особовому фонді Д. Щербаківського в науковому архіві Інституту археології НАН України вдалося виявити лише десять листів від Ф. Ернста за 1913–1927 роки. Окрім раннього листа, написаного ще до особистого знайомства з Д. Щербаківським (1913), маємо або короткі записки Ф. Ернста до колеги з приводу якоїсь нагальної справи, або листи, надіслані під час літнього відпочинку в Криму. На жаль, листи Д. Щербаківського в особовому фонді Ф. Ернста в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України не збереглися. З огляду на це у статті опубліковано чернетку листа Д. Щербаківського до колеги, написану 1922 року в Москві. Попри нечисленність, згадані епістолярні джерела дозволяють уточнити участь дослідників у важливих проектах, змальовують обставини, у яких їх доводилося реалізовувати, розкривають довірливий, товариський характер взаємин. Насамперед листи поглиблюють знання про хід кампанії з вилучення цінностей із церков і музеїв України у фонд допомоги голодуючим у 1922 році та їх повернення з Москви до Києва в 1922–1923 роках. Також вони містять цінні відомості про перебіг підготовки «Начерку історії українського мистецтва» (1925), що мав стати першим підручником для вітчизняних художніх навчальних закладів, статей про митців та інших репрезентантів художньої царини для Біографічного словника діячів України, каталогу виставки творів Г. Нарбути у Всеукраїнському історичному музеї ім. Т. Шевченка в 1926 році. Крім того, опубліковані джерела засвідчують безпосередню причетність Ф. Ернста й Д. Щербаківського до організації перевезення в Україну збірки відомого лєнінградського дослідника В. Щавинського, подають цікаві подробиці про краєвиди Києва художників Гроте і М. Сажина, віднайдені Ф. Ернстом у Гурзуфі.

Ключові слова: пам'ятка, вилучення цінностей, виставка, історія українського мистецтва, словник художників.

Известные украинские искусствоведы Д. Щербаковский (1877–1927) и Ф. Эрнст (1891–1942), которые длительное время сотрудничали в сфере охраны памятников, в научно-исследовательских, музейных и учебных заведениях, не оставили богатого эпистолярия. В личном фонде Д. Щербаковского в научном архиве Института археологии НАН Украины удалось отыскать только десять писем Ф. Эрнста 1913–1927 годов. Кроме раннего письма, написанного еще до личного знакомства с Д. Щербаковским (1913), имеем или краткие записки Ф. Эрнста к коллеге по поводу какого-либо срочного дела, или письма, присланные во время летнего отдыха в Крыму. К сожалению, письма Д. Щербаковского в личном фонде Ф. Эрнста в научном архиве Института искусствоведения, фольклористики и этнологии им. М. Ф. Рильского НАН Украины не сохранились. Поэтому в статье

ІРИНА ХОДАК. ЛИСТИ ФЕДОРА ЕРНСТА ДО ДАНИЛА ЩЕРБАКІВСЬКОГО...

опубликован черновик письма Д. Щербаковского к коллеге, написанный в 1922 году в Москве. Несмотря на немногочисленность, названные эпистолярные источники позволяют уточнить участие исследователей в важных проектах, описывают обстоятельства, в которых им приходилось работать, раскрывают доверительный, товарищеский характер отношений. Прежде всего письма углубляют знания о ходе кампании изъятия ценностей из церквей и музеев Украины в фонд помощи голодающим в 1922 году и их возвращения из Москвы в Киев в 1922–1923 годах. Также они содержат ценные подробности о подготовке «Очерка истории украинского искусства» (1925), который должен был стать первым учебником для отечественных художественных учебных заведений, статей о художниках и других представителях художественной сферы для Биографического словаря деятелей Украины, каталога выставки произведений Г. Нарбута в Всеукраинском историческом музее им. Т. Шевченко в 1926 году. Кроме того, опубликованные источники свидетельствуют о непосредственном участии Ф. Эрнста и Д. Щербаковского в организации перевозки в Украину коллекции известного ленинградского исследователя В. Щавинского, подают интересные подробности о пейзажах Киева художников Гроде и М. Сажина, найденных Ф. Эрнстом в Гурзуфе.

Ключевые слова: памятник, изъятие ценностей, выставка, история украинского искусства, словарь художников.

Well-known Ukrainian art historians D. Scherbakivskyi (1877–1927) and F. Ernst (1891–1942) who successfully cooperated in the field of protection of culture heritage and in research, museums and educational institutions for a long time, left some few letters. Only ten Ernst's letters (1913–1927) were identified in D. Scherbakivskyi's personal fund in the Research Archives of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine. In addition to an early letter written before personal acquaintance with D. Scherbakivskyi, we have short notes of F. Ernst to colleague about some urgent businesses or messages sent during the summer rest in the Crimea. Unfortunately, letters of D. Scherbakivskyi in personal fund of F. Ernst in the Research Archives of the Rylskyi Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine were not saved. Therefore the rough copy of the Scherbakivskyi's letter to his colleague written in 1922 in Moscow was published in this article. Despite small number of epistolary sources they allow to clarify the participation of the researchers in important projects, show circumstances in which they had to work, disclose trusting, friendly nature of the relationships. The letters primarily deepen our knowledge about the campaign of confiscation of values from Ukrainian churches and museums to the relief fund of starving population in 1922 and its returning from Moscow to Kiev in 1922–1923. The letters also contain important information about the preparation of the «Studies of the History of Ukrainian Art» (1925), which had to become the first textbook for national educational institutions of the arts, articles about artists and other cultural workers for the Biographical Dictionary of figures in Ukraine, the catalogue of G. Narbut's exhibition, which took place in the Shevchenko All-Ukrainian Historical Museum in 1926. Besides, published sources confirm the direct involvement of F. Ernst and D. Scherbakivskyi in organization of transportation of the collection of the well-known Leningrad researcher V. Shchavynskyi to Ukraine and contain interesting details about Grote's and M. Sazhyn's landscapes of Kyiv, which were found by F. Ernst in Gurzuf.

Keywords: monument, confiscation of values, exhibition, history of Ukrainian art, dictionary of artists.